

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

A simile... A román–magyar viszony és tanulságai az alkotmányjog-történet tükrében

A Simile... The Romanian–Hungarian Relationship and Its Lessons in the Light of the History of Constitutional Law

Abstract: The study undertakes to clarify some basic issues that have been erroneously recorded in the public consciousness, to make a kind of confrontation in order to take the initial steps of improving the Romanian–Hungarian relationship. In order to achieve the above goal and basic thesis, it is a primary task to illuminate and banish the mistakes and myths recorded in the public consciousness from both sides. In this context, it is revealed that neither the topos of the “millennial Hungarian oppression” simplified to the extreme nor the thesis of the “slow – anti-Hungarian – Romanian national occupation” can be held. In the interest of constructive dialogue, it is worth returning to the position that prevailed in the Hungarian reform era, and even at the time of the unification of the Romanian states, according to which the interdependence and commonality of destiny of the two peoples is a real and common path. To this end, the study uses legal history to present the original meaning of nationalism, the majority and minority arguments made during the drafting of the Hungarian Nationality Act of 1868, the models that can be interpreted in the majority–minority relationship, and the relationship of the two states to these models then and in the present day. In this context, the constitutional conceptions of Hungary and Romania are analysed in connection with the minority issue with the intention to prove the legitimacy of the needs of the Hungarian minority. The basic premise of the study in this area is that if a minority demand was legitimate from the Hungarian side within the Hungarian state, then the *argumentum a simile* from the Hungarian side is necessarily legitimate within the Romanian state.

Keywords: nationalism, myths, legal history, constitutional law, Romanian–Hungarian relationship, Reform Era, dualism, Nationality Act, community of destiny, minority models, cultural autonomy, territorial autonomy, estates, unitary state, confrontation, nationality claims

Összefoglaló: A tanulmány a köztudatban tévesen rögzült néhány alapkérdés tisztázását, egyfajta szembesítés elvégzését vállalja fel annak érdekében, hogy a román–magyar viszony viszony javításának kezdő lépéseit elvégezhessük. A fenti cél és alaptézis érdekében a köztudatban rögzült tévedések, mítoszok mindkét oldalról való megvilágítása és száműzése elsődleges feladat. E körben feltárásra kerül, hogy sem a végletekig leegyszerűsített „ezeréves magyar elnyomás” toposza, sem pedig a „lassú – magyarellenes – román nemzeti térfoglalás” tézise nem tartható. A konstruktív párbeszéd érdekében érdemes visszatérni arra a magyar reformkorban, sőt a román államok egyesítése idejében leginkább uralkodó álláspontra, amely szerint a két nép egymásraultaltsága, sorsközössége valós és tényleges közös utat képez. Ennek érdekében a tanulmány a jogtörténet segítségével ismerteti a nacionalizmus eredeti jelentését, az 1868. évi magyar nemzetiségi törvény megalkotása során elhangzott többségi és kisebbségi érveket, a

többség-kisebbség relációjában értelmezhető modelleket és a két állam viszonyát ezen modellekhez akkor és most. E körben Magyarország és Románia alkotmányos felfogása kerül elemzésre a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban a magyar kisebbség igényei legitimitásának bizonyítási szándékával. A tanulmány alaptétele e körben: amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról megfogalmazva a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy *argumentum a simile* annak a magyar oldalról való megfogalmazása a román államkereteken belül is szükségképpen legitim.

Kulcsszavak: nacionalizmus, mítoszok, jogtörténet, alkotmányjog, román–magyar viszony, reformkor, dualizmus, nemzetiségi törvény, sorsközösség, kisebbségi modellek, kulturális autonómia, területi autonómia, rendiség, unitárius állam, szembesítés, nemzetiségi igények

1. A román–magyar párbeszéd fontosságáról és alkotmányos alapjairól

Napjainkban – a két nemzet közös történelme során fennállt néhány kegyelmi állapot tiszavirág-életű időszakait leszámítva¹ – a román–magyar viszony ismét válságos állapotban van. Felelős polgárként, jogászként, közéleti gondolkodóként e viszony rövid távú javítása és hosszú távú fejlesztése kapcsán elengedhetetlen párbeszéd új alapokra helyezése érdekében megszólalni nemcsak szükséges, hanem értelmiségi kötelezettség is. A megszólalás azonban nem lehet öncélú, nem lehet csak a már ismert – *ha úgy tetszik, unalomig ismételt* – érvek újbóli rögzítése, hanem elengedhetetlen néhány alapkérdés tisztázása, egyfajta szembesítés elvégzése annak érdekében, hogy a terhelt viszony javításának kezdő lépéseit elvégezhesük. A fenti cél és alaptézis érdekében a feladat kiemelt elemeként – *részben visszaulva és csatlakozva Veress Emőd vitaindító gondolatainak 5. pontjára* – elsődleges a köztudatban rögzült *tévedések, mítoszok* mindkét oldalról való megvilágítása és száműzése a *tényleges* párbeszéd érdekében. A tévedések, mítoszok lemetszése nélkül az egymással szembeni fenntartások tovább élnek, és ilyenképpen már a kezdeti lépések őszintesége súlyos csorbát szenved, *circulus vitiosus* eredményez, és megghiúsítja a megértés és párbeszéd lehetőségét. Természetes, hogy több ezer év történelmét, több évszázad alkotmányos tanulságait egy rövid esszében összefoglalni nem lehetséges, de egyes sarokpontok rögzítésével talán értelmes vita és annak eredményeképpen konstruktív párbeszéd indulhat a felek között, *visszatérve arra a magyar reformkorban, sőt a román államok egyesítése idejében leginkább uralkodó álláspontra*, amely szerint a *két nép egymásrataltsága, sorsközössége valós és tényleges közös utat képez*.

E körben elsődlegesen a nacionalizmus jelentőségét kell kiemelnünk, amelynek szempontjai a párbeszédet döntő mértékben befolyásolják, valljuk be: torzítják, szinte lehetetlenné teszik. Annak ellenére, hogy a nacionalizmust *konszenzusos és univerzális*

¹ Ilyen kegyelmi állapot volt megítélésem szerint a későbbiekben említett, 1849. júliusi 14-i megbékélési tervezet időszaka, a neoabszolutizmus időszakának második fele, az I. világháború kitörését követő hónapok és az 1989. decemberi romániai forradalom ideje, és talán e körbe sorolható Románia európai uniós csatlakozási időszaka.

módon tárgyaló mű *nem létezik*,² és *nincs a nemzetnek sem univerzálisan* elfogadott *fogalma*,³ abban konszenzus van a jogtudomány, a filozófia, a politológia és a történelemtudomány képviselői között, hogy a nacionalizmus és a nemzeti kérdés, nemzeti kihívás sajátosan *modern* jelenség, megszületése a nagy francia forradalomhoz kötött, és szoros kapcsolatban áll annak rendi államot lebontó programjának eszmerendszerével.⁴ Az eszmetörténeti fejtegetéseket mellőzve kijelenthetjük, hogy a nemzeti eszme megjelenésének időtényezőjéből *a contrario* következik, hogy ezen időszakot megelőzően a mai fogalmak szerinti nemzeti alapú történelmi, politikai, jogi eseményekről nem beszélhetünk. A korábbi időszakra vetített események nemzeti színezetben való feltüntetése anakronisztikus, és ezen az alapon nem értelmezhető. Nem értelmezhető ezáltal sem az „ezeréves magyar elnyomás” toposza, sem pedig a „lassú – magyarellenés – román nemzeti térfoglalás” tézise. Amennyiben ezt a tételt a párbeszéd kiindulópontjaként elfogadjuk, úgy a román–magyar viszony tárgyalását megszabadíthatjuk a középkor rendi társadalmából fakadó sérelmek terheitől, a mai jogi és történelmi felfogásunk anakronisztikus visszavetítéseitől,⁵ és megteremthetjük a párbeszédhez nélkülözhetetlen alapokat.

A modern államok a többség-kisebbség viszonyában alapvetően három modellt vallanak, amelyek kirekesztő, együttműködő, illetve befogadó modellként írhatók le. A kirekesztő modell lényegét olyan jogalkotás jelenti, amely közvetlenül vagy közvetetten sérti a kisebbségek jogait és a kisebbségek többséggel szembeni jogegyenlőségét, az együttműködő modell a jogegyenlőség talaján áll és alapvetően formális jogegyenlőségre törekszik, individualista alapállást vallva, de egyes kollektíven gyakorolható jogokat kifejezetten egyéni alapon elismer, míg a befogadó modell a kisebbségek közösségi jogait is elismeri, értve ez alatt az önkormányzati jogokat, amelyek adott esetben föderatív államberendezkedésig is terjedhetnek,⁶ kiemelve, hogy a többnemzetiségű államok nemzetiségi kihívásának ezen megoldása a területi integritás biztosításával napjainkban összekapcsolható.⁷ A történelmi tapasztalat alapján kijelenthető, hogy a *kirekesztő modellt* a mai jogfejlődés szintjén *nem igazolható* és a *jogegyenlőtlenség talaján állva nem elfogadott*,⁸ így

² John LUKÁCS: *A XX. század és az újkor vége*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 220.

³ Cristian IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019, 854.; Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 356–358.

⁴ Francis FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014, 450–466.

⁵ E körben azokra a román közgondolkodásban alapvető tételekre utalunk, amelyek a román nemzeti eszme gyökereit az ókori Dák Királyságban lelik fel, illetve a román államok első *nemzetállami* egységesítését Mihail Viteazul személyéhez kötik, valamint arra a magyar közgondolkodásban jelen lévő toposzra, amely szerint az erdélyi területek mindvégig a Magyar Királyság unitárius értelemben vett részét képezték, figyelmen kívül hagyva a középkori Erdélyi Vajdaság sajátos rendi viszonyait, az Erdélyi Fejedelemség államiségének időszakát, továbbá hogy a modern unitárius magyar állam megteremtése alapvetően a középkori partikularizmust végleg felszámoló kiegyezést követő időszakra tehető.

⁶ TRÓCSÁNYI László: *Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok = Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2010, 893–894.

⁷ Rainer BAUBÖCK: *Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek*, Pro Minoritare, 2002/nyár. 138–168.

⁸ TRÓCSÁNYI: *i. m.*, 893.

a román–magyar relációban az együttműködő és a befogadó modell tanulságait kell vizsgálat tárgyává tenni, az azokra vonatkozó álláspontokkal kell szembenézni, illetve a szembesítést elvégezni.

Románia megalakulásától kezdve a mai napig változatlanul és következetesen a centralizált nemzetállam alapján áll. A román alkotmányos gondolkodás lényegi elemét képező tétel az, hogy a nemzet – államnemzeti értelemben a szuverenitás letéteményeseként – az emberi közösség legfejlettebb formája, amelyet alapvetően az állampolgárság határoz meg,⁹ és Románia ennek megfelelően nemzetállam.¹⁰ A román alkotmányjog – nem vitatva a nemzetek állampolgárságtól független, etnikai értelemben létező társadalmi fogalmának létét¹¹ – a fenti egységes román államnemzeti alapon a nemzetiségek szerinti decentralizációt ez okból nem tartja lehetségesnek.¹²

Románia Alkotmánya¹³ 4. cikkének (1) bekezdése rögzíti, hogy a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása az állam alapja,¹⁴ amely rendelkezést a (2) bekezdés tovább árnyal,¹⁵ kijelentve, hogy Románia az összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, etnikai származástól, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleményétől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi származástól függetlenül.¹⁶ *A bekezdések Románia korábbi kartális alkotmányaiiban rögzített indokolatlan különbségtételeit ismétlik meg a román nép és a román állampolgárok különbségtétele által, anélkül, hogy kisebbségi fogalmat vagy politikai nemzet fogalmat alkotnának mint a különbségtétel legitim indokát.* Kiemelendő, hogy a szolidaritás nem jelent együttműködést, és annak ellenére, hogy Románia Alkotmánya 6. cikk (1) és (2) bekezdése az identitáshoz való jog körében az együttműködő modellhez hasonló rendelkezéseket tartalmaz,¹⁷ azok jogi és tartalmi megközelítése egyoldalú:

Románia Alkotmányának tárgyi rendelkezései szerint *a román állam egyoldalúan elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez,*¹⁸ *amely egyoldalú megközelítés lényegében véve a párbeszéd és együttműködés hiányát jelenti.* Mindezt tovább árnyalja az a tény, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védőintézkedéseknek meg kell felelniük a többi román állampolgárhoz viszonyítva az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma elvárásainak.¹⁹ *A román nemzet alkotmányjogi értelemben az állampolgárok közösségét jelenti, de ellentétben a magyar politikai nemzet fogalmával, a nemzeti kisebbségek nem államalkotó*

⁹ Ion DELEANU: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*, Editura Servo-Sat, Arad, 2003, 273.

¹⁰ DELEANU: *i. m.*, 264., 277.

¹¹ IONESCU: *i. m.*, 804–805.

¹² DELEANU: *i. m.*, 262–263.; IONESCU: *i. m.*, 150.

¹³ A Hivatalos Közlöny 2003. október 29-i 758. számában kihirdetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt Románia Alkotmánya – Constituția României.

¹⁴ DELEANU: *i. m.*, 264., 277.; IONESCU: *i. m.*, 844.

¹⁵ DELEANU: *i. m.*, 266.; IONESCU: *i. m.*, 847–848.

¹⁶ DELEANU: *i. m.*, 277.; IONESCU: *i. m.*, 844.

¹⁷ DELEANU: *i. m.*, 264–266.; IONESCU: *i. m.*, 866–868.

¹⁸ IONESCU: *i. m.*, 850–862.

¹⁹ IONESCU: *i. m.*, 871–872.

tényezők. Az identitáshoz való jog fenti, román alkotmányjogi felfogása a nemzetállami alapállással együttes értelemben a formailag felállított együttműködési modellt eredményez tehát, a modellt egyoldalú deklarációként kezeli, annak ellenére, hogy annak fogalmi eleme – az együttműködés jelentéséből fakadóan – a legalább kétoldalú megközelítés. Az együttműködés lényegéből fakadóan párbeszédet feltételez a felek között, elvégre ezen mód ad lehetőséget a többség-kisebbség viszonyát érintő kérdések konstruktív tisztázására, a társadalmi igények feltárására és ezáltal a jogalkotás alapjainak megteremtésére. Az egyoldalú deklaráció szintjén álló kisebbségi jogalkotás a kisebbségi igények, kérdések feltárása és meghallgatása nélkül a nemzetiségi kihívásra nem adhat választ.

Szükséges e körben kiemelni, hogy a jogegyenlőség tényleges megvalósítása, a kisebbségi jogok elismerésén túl, azok érvényesülésének hatékony biztosítását követeli meg, ami a jogtudomány álláspontja szerint legitim módon töri át a formális jogegyenlőség és a diszkrimináció tilalmának alkotmányokban rögzített tételeit. A nemzetközi jog, amelynek elsőbbsége a mai korban jogi axióma, e körben közel egy évszázada felállította azt a tételt, amely szerint bár az egyenlőség mint azonosság minden megkülönböztetést kizár, de a tényleges egyenlőség tulajdonképpen az eltérő bánásmódot, azaz a pozitív diszkriminációt is magában foglalhatja olyan eredmény elérése érdekében, amely egyensúlyt hoz létre a tényleges helyzetek között az igazságosság és észszerűség alapjain csökkentve, megszüntetve az egyenlőtlenség körülményeit, okait.²⁰ A tétel – és a befogadó modell később kifejtett releváns aspektusai – ennek megfelelően teljes egészében összhangban áll továbbá az európai uniós szubszidiaritás elvének²¹ azon felfogásával, amely szerint a közjó elérése többszintű döntéshozatali rendszert feltételez, amely figyelembe veszi a helyi partikuláris közjó elemeit, és a helyi közösségekkel mint kollektív entitásokkal a közpolitikai döntések terén minőségi konszenzus és kompromisszum útján valósít meg tényleges és hatékony decentralizációt,²² amely egyben az igazságosságnak is megfelel.²³

2. A párbeszéd alapjainak jogtörténeti megalapozása

A trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma különös aktualitást ad a román–magyar viszony új alapokra helyezendő tárgyalásának, a fentiekben jelzett szembesítés elvégzésének. Az okok közül alapvetően kettőt érdemes kiemelni. Elsődlegesen azt, hogy az I. világháború eredményeképpen a mai fogalmaink szerinti Erdély viszonylatában a két nemzet szerepe felcserélődött. A többnemzetiségű magyar államban a legnagyobb nemzeti kisebbséget a román kisebbség képezte, a békeszerződésekkel létrejött területében megnövekedett Románia legnagyobb nemzeti kisebbségévé a magyar államban abszolút többséggel rendelkező magyar nemzetrész vált. Az abszolút többséggel

²⁰ SHAW Malcolm N.: *Nemzetközi jog*, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2008, 257.

²¹ Kiemelve, hogy mindkét állam az Európai Unió tagállama.

²² FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*, Szent István Társulat, Budapest, 2011, 271–285.

²³ BAUBÖCK: *i. m.*, 161.

rendelkező *domináns nemzet* és a *legnagyobb nemzeti kisebbség tényének, szerepének tükröződése, felcserélődése* a mai napig a román–magyar viszony alapja: köztudomású, hogy mindmáig Romániában él a legnagyobb lélekszámú határon kívüli magyar nemzet-rész mint Románia legnagyobb kisebbsége.²⁴ Az I. világháború eredményeképpen a többnemzetiségű és unitárius jellegű magyar állam lényegét tekintve egynemzetiségű országgá lett,²⁵ az alapvetően egynemzetiségű román állam területében megnövekedve pedig nem csak többnemzetiségűvé,²⁶ hanem az elődállamaitól nyert területek tényéből fakadóan különböző társadalmi, gazdasági, jogi partikularizmusok egy államkereten belüli honává vált.²⁷ Másodlagosan kiemelendő, hogy az évszázadok függetlenségi küzdelmeit követően teljes szuverenitását elnyert Magyarország valójában soha nem lehetett a magyarság egészét magában foglaló modern nemzetállam,²⁸ következésképpen magyar szempontból az *irredentizmus* megjelenése Trianonhoz köthető, ellenkező előjellel viszont a román *irredentizmus* megvalósítását legnagyobb mértékben Trianon teljesítette az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatokkal együtt, amely események így a román társadalomban *nagy egyesülésként* rögzült fogalommá vált, sőt alkotmányos jelentőségű tényként él.²⁹ A két állam, a két társadalom így eltérő módon viszonyul Trianonhoz, illetve az ekkor Romániához csatolt területekhez,³⁰ mindmáig megakadályozva egy semleges, pártatlan, objektív történelmi szintézis kialakulását a kérdésben.³¹ A közgondolkodásában egymással ellentétes előjelű fogalmak és értelmezések ennek megfelelően magától értetődően kínálják fel egyfajta szembesítés elvégzését oly módon, hogy a nemzetek szerepe felcserélődésének tényétől függetlenül határozhatjuk, illetve alapozhatjuk meg *közel kétszáz év tapasztalatával a legitim kisebbségi politika igényeit*.

Jelen dolgozat alaptétele e körben világos: amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról megfogalmazva a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy argumentum a simile annak a magyar oldalról való megfogalmazása a román államkereteken belül is szükségképpen legitim.

A fenti tétel bizonyítását az alábbiakban oly módon lehetséges eszközölni, hogy elsőként a nacionalizmus eredeti szerepének tisztázását végezzük el, ezt követően román–magyar viszonylatban rögzítjük a magyar alkotmányos államberendezkedés politikai nemzetfogalmának célját és kapcsolatát a román nemzeti mozgalmak kezdeti időszakával. Ezen alapok rögzítését követően röviden felvázolhatjuk a román kisebbség

²⁴ A 2011. október 20-ai romániai népszámlálás szerint Romániában 1 237 746 magyar élt, ami Románia összlakosságának 6,5%-a. *Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011*. Institutul Național de Statistică, București, 2014, 10.

²⁵ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*, Helikon Kiadó, Budapest, 2020, 183.

²⁶ LUCIAN BOIA: *Miért más Románia?* Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2013, 54–60.

²⁷ VERESS Emőd: *Kilenc évtized – Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = Ad salutem civium inventas esse leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2019, 160–167.

²⁸ GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011, 11.

²⁹ Románia Alkotmánya 12. cikk (2) bekezdés értelmében Románia nemzeti ünnepe az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlés napjára emlékezve december 1-je.

³⁰ E területeket ma összefoglaló elnevezéssel a történelmi Erdélyi Fejedelemség után Erdélynek nevezzük.

³¹ Neagu DJUVARA: *Lehet-e igaz a történetírás?* Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2017, 126–128.

képviselőinek a magyar állammal szemben megfogalmazott igényeit, kiegészítve a tétel szerint annak mai releváns vonzataival és a királyi Románia Parlamentjében helyet foglaló magyar kisebbségi képviselők összefoglaló álláspontjával, végezetül a tételből mai napon levonható következtetéseket tehetünk, amely a *modern nemzetállam eszméjét* árnyalni képes, és *az egyoldalú deklaráció helyett valós párbeszédet feltételez*. A tétel és annak bizonyítási keretei rögzítésének célja a jogtörténeti álláspontok ütköztetésével, szembenézéssel és szembesítéssel a román–magyar viszony új, pontosabban kevésbé ismert vagy elfeledett perspektíváinak felvázolása, figyelemmel arra, hogy a jogtörténet művelése kiható aktualitással bír a jelenre, a vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismerete a jelen megértésének és a jövő formálásának eszköze.³²

2.1. A nacionalizmus eredeti értelme:

egységes – etnikai értelemben (is) semleges – állam

A jog- és államtudomány, a politológia, filozófia és történelemtudomány művelői között gyakorlatilag paradigmaként él az a megállapítás, hogy *a nemzeti eszme megjelenése nem feltételezett nemzetiségi elnyomást*. E tény azonban nem jelenti azt, hogy a nemzeti eszme később ne torzult volna: a nacionalizmus – mindkét államban később teret, illetve állampolitikát és ideológiai dominanciát nyert – sovínista torzulásai³³ azonban elvetendő, mind jogilag, mind szociológiailag kontraproduktívak. A torz nacionalizmus eredményeivel való szembenézés a kívánt párbeszéd és a szembenézés folyamatának lényegi elemét kell hogy képezze az alapok tisztázását követő időszakban. *Mindezek tükrében az első kérdés, amelynek megválaszolása szükséges, nem más, mint hogy a magyar politikai nemzetfogalom kialakulása mint a magyar nacionalizmus alkotmányos alaptétele illethető-e azzal a kritikával, amely szerint annak célja a nemzetiségek elnyomása lett volna*. A válasz megfogalmazásához elengedhetetlen a jogtörténet eszköztárának segítségével a magyar politikai és jogalkotás tárgyi folyamatainak felvázolása.

A román közgondolkodás a magyar államot valamennyi időszakában elnyomó hatalomként tartja számon, és különösen a dualizmus korát alapvetően kisebbségellenes, mi több: *románellenes* korként mutatja be.³⁴ A román álláspont lényegi problematikája ebben a körben az, hogy a román szakirodalom a magyar nemzetiségi politikájának kritikáját ugyan megfogalmazta, ugyanakkor a többnemzetiségű román állammal kapcsolatosan kritikát kis kivételtől eltekintve nem gyakorol. A román alkotmányjog a nemzetiségi kérdést a *román alkotmányok nemzetállami, illetve jogegyenlőségi klauzulája mögé rejtve kezeli*, és azt számszaki kérdésnek tekintette,³⁵ illetve tekinti. Figyelemmel arra a tényre, hogy a jogegyenlőségi klauzula a magyar politikai nemzetfogalommal

³² VERESS Emőd: *Erdély mint jogtörténeti tér = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 19.

³³ Mindkét állam esetében értve ez alatt különösen, de nem kizárólagosan az I. világháborút követően teret nyert, az állampolgári jogegyenlőséget kezdetben burkoltan, majd később nyíltan megtagadó politikáját, gyakorlatát, majd jogalkotását, államnationalizmusát.

³⁴ A. D. XENOPOL: *Românii și ungurii = A. D. Xenopol: Români și unguri*, szerk. Constantin SCHIFIRNET, Editura Albatros, București, 1999, 16.

³⁵ *Vintilă GAFTOESCU I.: Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*, Imprimeriile „Curentul” S. A., București, 1939, 54–55.

tartalmát tekintve lényegileg azonos, a román szakirodalom álláspontja egyoldalú: *a magyar politikai nemzetfogalmat oly módon teszi kritika tárgyává, hogy ezen kritikát a saját alkotmányjogi fogalmaival és román politikájával szemben nem alkalmazza, továbbá elmulasztja feltárni azon tényeket, amelyek az ekkor kritikával illetett magyar nemzetiségi politikát a romániai magyar kisebbség számára mégis vonzóvá tették és teszik. A kritika így nem ad választ arra a kérdésre, hogy a romániai magyar kisebbség célja Trianont követően miként lehetett a lesújtó véleményekkel illetett ugyanolyan alkotmányos helyzet, jogállás és jogok biztosításának elérése, amelyet a magyarországi román nemzetiség élvezett.*³⁶

A válasz megadásához a magyar, illetve erdélyi alkotmánytörténet kapcsolódó pontjainak ismertetése elengedhetetlen. A magyar és erdélyi jogalkotás nemzeti kérdés tárgyában megkezdett első lépései *a nemzeti eszme megszületésével egy időben történtek, azaz a jogalkotásra a nemzeti eszme nemcsak hatott, hanem annak eredményei befolyásolták is annak fejlődését.* A magyar alkotmányjog XI. századtól megkezdődött állandó és folyamatos fejlődési tényéből következik,³⁷ hogy a XIX. század közepéig, illetve részben azon túl is *keveredtek* a nemzet fogalmához kapcsolódó *értelmezések*,³⁸ amely által a *rendi alapú nemzetfogalmak* és a rendi eredetű privilégiumok elismerésének igénye *párhuzamosan jelentkezett a modern nemzetfogalom értelmezésével* és az azokra alapozott, döntően kollektív alapállású jogok érvényesítési szándékával. E tényből a mai korban levonható első következtetésünk az, hogy a román nyelvű közösség *rendi alapon megfogalmazott igényeit nem tekinthetjük a nacionalizmus mai felfogása szerinti nemzeti kisebbségi igényeknek.*

A nemzetállami eszme megjelenése döntő mértékben megváltoztatta a nemzetközi politika, illetve a nemzeti jog természetét. A *nacionalizmus eredeti értelmében a jogi, társadalmi és gazdasági egyenlőség megteremtésének célját* fogalmazta meg,³⁹ az addigi isteni legitimitációt, dinasztikus érdekeket, rendi társadalomszerkezetet és monarchikus állameszmét a népszuverenitás elve váltotta fel, és felborítva a korábbi, alapvetően a nagyhatalmi egyensúlyon alapuló nemzetközi viszonyokat, máig érvényesülő globális ideológiává vált.⁴⁰ Mindebből egyenesen következik az a tény, hogy *a nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalma a rendi keretek között nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható.* A nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okait tehát elsősorban a nagy francia forradalom hármas jelszavában megtestesített politikai programra lehet visszavezetni,⁴¹ különösen a társadalmi szerződés jogegyenlőség tételére,⁴² amely a poli-

³⁶ BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 42.

³⁷ HÓMAN Bálint: *Történelmi áttekintés = Hóman Bálint – A történelem útja*, szerk. BUZA János, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 357.

³⁸ „E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egygyólasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy át-identifikálása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.” EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest, 1902, 38.

³⁹ Raoul Charles CAENEGEM VAN: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 250–251.

⁴⁰ FUKUYAMA: *i. m.*, 450–466.

⁴¹ EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., Budapest, 1903, 9.

⁴² Jean-Jacques ROUSSEAU: *A társadalmi szerződés*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2001, 35–39.

tikai hatalom kiterjesztésének célját hordozta magában az abszolutizmus eltörlésével, a montesquieu-i hatalommegosztás⁴³ elvének megvalósításával és a rendi függőségi rendszer felszámolásával.⁴⁴ A jogegyenlőség tétele alapján az államot ezt követően jogegyenlőségen alapuló, politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségeként fogták fel. A jogegyenlőségen alapuló jogközösség új identitást eredményezett: az egyenlő emberek közössége a nép vagy nemzet lett. *A nemzetállami eszme alapjait tehát nem etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban kell keresnünk, hanem a rendi különjogoktól, illetve partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, ezért egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben.*⁴⁵ A fenti igények szükségképpen magában hordozták az addigi értelemszerűen nyelvi, kulturális, valamint etnikai alapon is sokszínű államok egységesítésének programját,⁴⁶ amelynek az egyéni jogok biztosításán túli *egyik kézenfekvő kiindulópontja a hivatalos nyelv kérdése* volt. A közös vagy többségi nyelvtől eltérő nyelvek, mint az egységesítés és egyenlőség ellen ható tényezők, ez okból váltak döntő jelentőségű politikai kérdéssé. Ezért a döntően nyelvi alapon alakult ki a nemzeti identitás eszméje.⁴⁷ A nemzeti eszme nyelvi alapú feléledése tehát *a korábbi etnikailag semleges, de nyelvileg töredezett társadalmú államokat, így Magyarországot és Erdélyt is különös kihívások elé állították.*

A *hatékony és ezáltal stabil egységes állam* megteremtésének és kormányzásának alapfeltételét a XIX. században akként látták a kor gondolkodói, hogy az csak a nyelvi és a politikai határok egybeesésével, azaz nemzetállamok kialakításával lehetséges.⁴⁸ A nyelvi kérdés így vált a rendi államberendezkedést felváltó új típusú állam *alapfeltételévé*, vagyis az *egyszerre oka és okozata a nemzetállamok politikai programjának és eszméjének*, és végül két ellentétes uralkodó nemzetfelfogást eredményezett. *Az első felfogás elsősorban nyelvi alapon szerveződő nemzeti eszmét és az ez alapján kiépített nemzetállamot*⁴⁹ képviselte, és képviseli ma is.⁵⁰ *Ezzel ellentétben állt a politikai nemzet koncepciója*, amely Magyarországon a magyar rendi nemesi nemzet, a *natio Hungarica* hagyományán,⁵¹ azaz a *hungarus* tudaton alapul, és a rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztésével, a feudális kiváltságok eltörlésével⁵² *a nemzetet politikai entitásként kezelte nyelvtől, etnikai, kulturális, vallási vagy egyéb szempontoktól függetlenül, és ezen az alapon szervezett politikai*

⁴³ SÁRI János: *A hatalommegosztás és a társadalom-többségi elv = Alkotmánytan I.*, szerk. KUKORELLI István, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 35–37.

⁴⁴ ROGER PRICE: *Franciaország története*, Maecenas Könyvkiadó–Talentum Kft., Budapest, 2001, 83–106.

⁴⁵ SZABADFALVI József: *A nemzet = Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*, szerk. BÓDIG Mátyás, GYÖRFI Tamás, Bibor Kiadó, Miskolc, 2002, 251–254.

⁴⁶ MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2019, 15–16.

⁴⁷ EÖTVÖS: *A XIX...*, i. m., 62–63.

⁴⁸ SZABADFALVI: *i. m.*, 252–253.

⁴⁹ EÖTVÖS: *A XIX...*, i. m., 63–64.

⁵⁰ Gabriel-Virgil RUSU: *De la idee de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial) = Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*, szerk. Vasile PUȘCAȘ, Ionel SAVA N., Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020, 11–12.; FUKUYAMA: *i. m.*, 456.

⁵¹ PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2012, 11.

⁵² SCHLETT István: *Eötvös József*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 110.

értelemben vett – nyelvi és etnikai szempontból neutrális,⁵³ döntően egyéni jogok alapján álló – *nemzetállamot képviselt*.

A történelmi Magyarország, illetve az Erdélyi Fejedelemség komplex rendi és nyelvi viszonyai eredményeképpen a *korszellemnek megfelelő nemzetállami cél elérését nyelvi alapon értelemszerűen lehetetlenné tették. A magyar és az erdélyi állam a nyelvi alapon felfogott nemzetállam feltételeinek*⁵⁴ *hiányában*⁵⁵ *így csak a második nemzetfelfogást vallhatta magáénak,* és törekedhetett *nyelvi aspektusoktól független unitárius állam megteremtésére.* Ennek eszközeként a nyelvi alapú nemzetfogalom helyett a *natio Hungarica* eszméjének modern kori, *jogegyenlőségen alapuló fogalmával* próbálta integrálni a nemzetiségeket,⁵⁶ illetve a dualizmus korában másodlagosan közvetlen és közvetett módon szorgalmazta a nemzetiségek asszimilációját.⁵⁷

A fenti folyamatok esetében ki kell emelni, hogy ezen politikai programnak *semmiképpen sem volt célja a nyelvi kisebbségek* nyelvének, vallásának, kultúrájának *elnyomása.* A politikai program lényegi elemét képező magyar nyelv hivatalossá tétele *a holt latin helyetti élő államnyelv bevezetése volt,* annak a magyar elnyomás egyik eszközeként való értelmezése ebben a korban még marginális jelentőségű álláspontot jelentett még – az egyébként magyar mintát követő⁵⁸ – a nemzetiségi mozgalmakon belül is. Az elnyomás célként már csak azért sem volt értelmezhető, mert a magyar rendi politikai elit a magyar állam területi épségének a pánszláv,⁵⁹ a vele rokon horvát nacionalizmus, ún. illirizmus,⁶⁰ illetve a pángermán⁶¹ mozgalmaitól féltette a külső viszonyokat elemezve, míg belső oldalról a már idézett unitárius állam jogegyenlőségen alapuló megteremtésének politikai programja és célja csak a nemzetiségek hűségének biztosításával volt lehetséges. Nem szabad figyelmen kívül hagyni továbbá azt a tényt sem, hogy az 1848. évi áprilisi törvényekig a magyar alkotmányos berendezkedés megkérdőjelezhetetlen alapját képezte, hogy a politikai jogok birtokosa *a rendi értelemben vett magyar nemzet egyenlő jogú tagjai.*⁶² A magyar nemesi rend tagjai – az ország lakosságának megközelítőleg 3,5%⁶³-a – *nyelvüktől függetlenül élvezték a jogokat.*⁶⁴ Ebből fakadt az a *törvényhozói*

⁵³ G. CONSTANTIN DIŞESCU: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., Bucureşti, 1915, 630–632.; RUSU: *i. m.*, 12.; SZABADFALVI: *i. m.*, 266–267.

⁵⁴ Továbbá nemzetközi minták és modellek sem álltak ebben a korban rendelkezésre.

⁵⁵ SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státusjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*, Schmid Ferencz és Busch, Pozsony, 1848, 60., 139–140.

⁵⁶ EÖTVÖS: *A nemzetiségi...*, *i. m.*, 97–108., 111.

⁵⁷ GYÓRI SZABÓ: *i. m.*, 11–12.

⁵⁸ NIEDERHAUSER Emil: *A nemzetek ébredése a Duna-tájon = Egy ezredév*, szerk. HANÁK Péter, Gondolat, Budapest, 1986, 182–186.

⁵⁹ MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*, Ráth Mór, Pest, 1858, 149–152., 184–204.; WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*, Wigand Ottónál, Lipcse, 1843, 18–247.

⁶⁰ ERDŐDY Gábor: *A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában*, Jogtörténeti Szemle, 2018/1–2. 60–61.

⁶¹ MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román–magyar közös múltban*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2004, 219.

⁶² BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*, Emich Gusztáv bizománya, Pest, 1846, 75–76.

⁶³ KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 33.

⁶⁴ SZABÓ: *A' magyar...*, *i. m.*, 60–61.

alapállás, hogy a rendi magyar nemzet, azaz a *populus jogainak*⁶⁵ kiterjesztése a feudális kiváltságok eltörlésével⁶⁶ a politikai jogokból kizárt *plebs* irányába és ezáltal az egységes jog megteremtése⁶⁷ *magától értetődően jogokkal ruházta fel a nemzetiségi lakosságot is,*⁶⁸ *értve ez alatt a többmillió magyar nyelvű jobbágyságot is. A rendiség tehát nemcsak a nem magyar nyelvű kisebbségek számára volt jogkorlátozó rendszer, hanem a magyar nyelvű lakosság millióit is hátrányosan érintette.* Mindezeknek megfelelően maguk a nemzetiségek sem láttak kezdetben a magyar politikai mozgalmakban ellenük irányuló szándékot,⁶⁹ sőt azt alapvetően támogatták, elfogadták a magyar nyelvet mint az országos ügyek intézésére való közös nyelvet, és azt a *jogkiterjesztés eszközeként* a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltételének tartották.⁷⁰ Magyarország sajátos viszonyait felismerve a cél tehát a történelmileg egymás mellé rendelt népek belső viszonyainak politikai egyenlőségen alapuló korszerű demokratikus társadalmának kiépítése volt.⁷¹

Az Erdélyi Nagyfejedelemségben ebben az időszakban zajlott a *románok* küzdelme *rendi nemzetként* való *elismerésük* érdekében.⁷² Az Erdélyi Nagyfejedelemségben az 1437. évi kápolnai unió alapján a XVI. század óta fennállt alkotmányos rendben *három rendi politikai nemzet,*⁷³ az *Unio Trium Nationum* volt – szemben a magyarországi egy magyar politikai rendi nemzettel – az államszervezet alapja: a német nyelvű szász, a döntően de nem kizárólagosan magyar nyelvű magyar, illetve a magyar nyelvű székely rendi nemzet.⁷⁴ Az Erdélyben évszázadok óta folyamatosan letelepedett és *számszerű többséget képező román* nyelvű lakosság egyházi vezető rétegének az alapvetően a dákoromán

⁶⁵ TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1903, 552–554.

⁶⁶ SCHLETT: *Eötvös...*, i. m., 110.

⁶⁷ SZABÓ: *A' magyar...*, i. m., 110–120.

⁶⁸ SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*, Cserépfalvi Kiadás, Budapest, 1941, 39.

⁶⁹ Ennek a tételnek ékes bizonyítékaként állhat többek között Kossuth Lajos példája, aki anyai ágon szlovák származásúként lett a magyar liberális reformellenzék vezető alakja, Petőfi Sándor pedig szlovák és szerb származásúként lett magyar nemzeti költő, ahogyan az aradi tizenhárom vértanú többsége sem volt a magyar nyelvi közösség tagja. Román–magyar viszonylatban példaként állhat Gozsdu Manó, aki román nemzetiségére büszke magyar hazafiként 1826-ban, tehát tizennyolc évvel a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt elsőként nyújtott be magyar nyelvű keresetlevelet a kortársak nem kis megdöbbenésére. BERÉNYI Mária: *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*, Fundația Publică “Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria” Autoguvernaarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Cultural Național, Gyula, 2002, 155.

⁷⁰ MOCSÁRY: i. m., 165–170.

⁷¹ LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 200–202.

⁷² MIKÓ Imre: *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben = Változatok egy témára*, MIKÓ Imre, Kriterion, Bukarest, 1981, 53–58.

⁷³ ANTON DÖRNER E.: *Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541) = Istoria Transilvaniei Vol. I.*, szerk. IOAN-AUREL POP, THOMAS NÄGLER, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca – Deva, 2016, 286–293.; MEZEY Barna: *Feudális állammodellek Magyarországon = Magyar alkotmánytörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 74–77.

⁷⁴ EGYED Ákos: *Erdély 1848–1849*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010, 7–10.; MAKKAI László: *A rendi társadalom kialakulása (1172–1526) = Erdély rövid története*. szerk. KÓPECCI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 195–197.; TIMON: i. m., 692–701.

elméletre alapított *politikai programja* 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* folyamodványában nyert szintézist. A program azonban a korszellemtől eltérően rendi alapon állt,⁷⁵ így annak teljesítése gyakorlatilag a már meghaladott rendi államberendezkedés, igaz, a románokkal való kibővített formában való konzerválását jelentette volna, ezáltal és ezen okból nem nyert és nem nyerhetett támogatást sem a magyar, sem a székely, sem pedig a szász rendi nemzet részről.

Az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Magyar Királyság 1848. évi egyesülésével⁷⁶ létrejött új magyar állam 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel⁷⁷ megalkotott alkotmányos berendezkedésének kiindulópontja a liberális reformellenzék jogegyenlőség tétele volt.⁷⁸ A rendi *politikai nemzet fogalmának kiterjesztése* által a törvényhozás a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben ruházta fel egyenlő jogokkal az ország lakosságát nemzetiségtől függetlenül⁷⁹ abban a hitben, hogy a jogegyenlőség felszámolja a nemzetiségi ellentéteket,⁸⁰ és elvezet a nemzetiségek feltétlen lojalitásához.⁸¹

A fentieket összegezve rögzíthetjük, hogy a nemzeti eszme Magyarországon, illetve Erdélyben a rendi partikularizmustól mentes egységes, a kor fogalmai szerinti lehető legnagyobb mértékű jogegyenlőségen alapuló társadalom és állam megteremtésének célját tűzte ki, amelynek eszközeként szerepelt Erdély és Magyarország azonos államkeretekben való egyesítése a holt latin helyetti élő magyar nyelv hivatalos nyelvvé tételével. A kezdetben irodalmi síkon megjelenő kérdés politikai síkra terelődése tehát egyenesen vezetett el a rendi alkotmány kereteinek fellazításához, párhuzamosan pedig a *nemzetiségi mozgalmak megszületéséhez* és azok párhuzamos nemzetépítéseihez.⁸² A hivatalos nyelv kérdése a kor gondolkodói szerint a többnyelvű államban közvetítő nyelv jelleget hordozott magában, annak célja nem volt a magyartól eltérő nyelvi közösségek elleni fellépés, a hivatalos nyelv mint a rendiség eltörlésének egyik eszköze a nyelvi kisebbségek részéről alapvetően támogatott volt, ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az magában hordozta a nyelvi kisebbségek önkéntes beolvadásának lehetőségét.⁸³

⁷⁵ *Supplex Libellus Valachorum = Supplex Libellus Valachorum*, szerk. KÖLLÖ Károly, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 100–102.

⁷⁶ 1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről, 1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról.

⁷⁷ NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest, 1907, 198.; TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, Pest, 1861, X., 279–307.

⁷⁸ SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1., Századvég Kiadó, Budapest, 2009, 491–505., 546–548.*

⁷⁹ VICTOR CHERESTEȘIU: *Az 1848-as forradalom = Erdély története II., A Román Népköztársaság akadémiajának Kiadója, Bukarest, 1964, 4–6.*; GERGELY András: *A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849) = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 242.

⁸⁰ HERMANN Róbert: *Forradalom és szabadságharc (1848–1849) = Millenniumi Magyar Történet*, szerk. TÓTH István György, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 385.

⁸¹ MISKOLCZY: *í. m.*, 221–222.

⁸² PAJKOSSY Gábor: *A reformkor = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 221–223.

⁸³ ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*, Helikon Kiadó, Budapest, 2019, 175.

2.2. A mai fogalmaink szerinti nemzetiségi igények megjelenése a magyar állammal szemben

A hivatalos nyelv kérdésén túl az államiság feltételét képező államterület kérdése volt a korban döntő jelentőségű, egyrészt annak integritása, másrészt annak unitárius alapokon való, középkori partikuláris önkormányzatokat felszámolását követő újrászervezése által. E körben hangsúlyozandó, hogy a magyar mintát követő, kialakuló és formálódó nemzetiségi mozgalmak ekkor a *magyar állam területi épségét adottnak, mi több: védendő értéknek, megfogalmazott igényeik korlátjának tekintették. E ténynek azért van különös jelentősége, mert napjaink diskurzusa a román–magyar relációban abból a feltevésből indul ki, hogy a kisebbségek által megfogalmazott kollektív jogok, területi autonómia igények az állam területi épsége ellen hatnak, és ezáltal elvetendőek.*⁸⁴

A jogtörténeti elemzés fonalát felvéve rögzítendő, hogy 1848-ban a Magyar Királyságban honos nemzetiségek a jogegyenlőséget elfogadták és üdvözölték,⁸⁵ és – az erdélyi románok kivételével és velük ellentétben – már ezen új alkotmányos berendezkedés alapján a továbbiakban nem rendi kiváltságokért küzdöttek,⁸⁶ hanem a korábbi magyar példa mintája szerint, és annak érvrendszerét megismételve és felhasználva *elsősorban nyelvi-kulturális jogokat, később közigazgatási* jellegű, mai fogalmaink szerinti területi alapú önkormányzati igényeket fogalmaztak meg.⁸⁷ *Mindez azt jelenti – és szembe kell nézniünk vele mind magyar, mind román részről elemezve az eseményeket –, hogy már 1848-ban meghaladottá vált a nemzetiségi kérdés individualista alapállású megközelítése, következésképpen a kisebbségek kollektív jogainak elismerése nélkül valós társadalmi béke az államon belül nem képzelhető el.* A kor magyar politikai vezetésének álláspontja szerint azonban a közjogi értelemben külön kollektív entitásként definiált nemzetiségi követelések jogi teljesítése és elismerése a felszámolandó privilégiumok és partikularizmusok az államon belül államot képező megismétlését jelentette volna, amelyet a liberális, jogegyenlőségen alapuló új magyar alkotmányos rend – amely alig kezdte meg a rendiség és a partikularizmus felszámolását – nem vállalhatta fel, azokat a magyar állameszmével összeegyeztethetetlenek tekintette és elutasította.⁸⁸ *Az elutasítás indoka tehát a rendiséggel szembeni következetes fellépés és az unitárius állam megteremtésének politikai programja volt, nem pedig a nemzetiségek elnyomásának célja.*

⁸⁴ A magyarság által megfogalmazott kisebbségi igények azonban a későbbiekben kifejtettek szerint nem hatnak a román állam területi integritása ellen, azt adottnak és fenntartandónak tekintik.

⁸⁵ EGYED Ákos: *Forradalom Székelyföldön = Székelyföld története II. kötet*, szerk. EGYED Ákos, HERMANN Gusztáv Mihály, OBORNI Teréz, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, 2016, 520., 526–527.

⁸⁶ SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2004, 5–6.

⁸⁷ Bryan CARTLEDGE: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*, Rubicon-Ház Kft., Budapest, 2016, 220–224.

⁸⁸ NIEDERHAUSER Emil: *1848 = A Habsburgok*, szerk. GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil, Pannonica Kiadó, Budapest, 1998, 175.

A jogkiterjesztés elve és a feudalizmus eltörlésének szorgalmazott programja Erdélyben szükségképpen a legnagyobb mértékben a románokat érintette, akik az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlésen elfogadott politikai programjukban⁸⁹ *továbbra* is a fenti és már meghaladott *rendi alapon* fogalmaztak meg kiváltságok iránti igényt. A román kérdés fontosságát felismerve, annak megoldása érdekében elsőként báró Wesselényi Miklós, majd a román képviselők törvényjavaslatot nyújtottak be a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról.⁹⁰ A törvényjavaslat a rendi nemzeti elismerés programján túl nyelvi, oktatási és egyházszerkezeti kérdéseket tartalmazott. Ezen törvényjavaslat magyar állameszmével összhangban álló nyelvi, oktatási és egyházszerkezeti elemei nem csak a román kisebbség javát szolgálták, hanem általános jelleggel kodifikálásra kerültek mind az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, mind az 1868. évi XLIV. törvény a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (a továbbiakban: nemzetiségi törvény) rendelkezéseiben. E körben megjegyzésre érdemes, hogy ebben az időben magyar részről is megjelentek az állam föderatív átszervezésének elképzelései is.⁹¹ A jogszabályok megalkotásától és a nemzetiségeknek tett engedményektől a kormányzat alapvetően azt várta el, hogy belső erőforrásokat mozgósíthat,⁹² és a honvédség ellen harcoló szerb és román erőket sikerül megnyernie a szabadságharc ügyének az orosz intervencióval szemben. A fentiek szellemében folytattak tárgyalásokat ennek reményében a szabadságharc vezetői a szerbekkel, területi autonómiát is kilátásba helyezve, illetve a tragikus eseményektől sem mentes román–magyar közeledési tárgyalásokat követően,⁹³ 1849. július 14-én megbékélési tervet (Project de pacification) írt alá Kossuth Lajos a román emigráció vezetőjével, Nicolae Bălcescuval, illetve Cezar Bolliackal.⁹⁴

Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követően bevezetett *neoabszolutista államberendezkedés* egyet jelentett az addig organikusan fejlődő *magyar és korábbi erdélyi államberendezkedés megsemmisítésével*,⁹⁵ és ezáltal a nemzetiségi jog területén elért eredmények, továbbá a nemzetiségi jog talaján álló intézmények megteremtése lehetőségeinek megszüntetésével.⁹⁶ A román igények *centralista elutasítása*⁹⁷ egyebekben első ízben eredményezte a rendi nemzeti elismerés politikai programjától való tényleges elmozdulást a kollektív önkormányzati jogok és a területi autonómia irányába, és ekkor fogalmazódott meg egyértelműen végleges

⁸⁹ JAKABFFY Elemér: *A román példa*. Magyar Kisebbség, 1922. I/1, 16–20.

⁹⁰ JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Kötet*. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, Budapest, 1899, 552–567.

⁹¹ RUSZOLY József: *Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés*, Jogtörténeti Szemle, 2007/1, 58.

⁹² GYŐRI SZABÓ: *i. m.*, 19.

⁹³ PĂCURARIU Francisc: *Români și maghiarii de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, București, 1988, 244–264.; RUSZOLY: *i. m.*, 59–60.

⁹⁴ NAGY József: *Magyar–román békekötés*, Magyar Kisebbség, 1926. V/12, 468–471.

⁹⁵ TAYLOR Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809–1918*, Scolar Kiadó, Budapest, 2011, 106–110.

⁹⁶ HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században*. = *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2010, 300.

⁹⁷ KÁROLYI Dénes: *Székelyvértanúk 1854*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2001, 11–12.

politikai célként a román államok egységesítése egy államban mind Erdélyben, mind a dunai fejedelemségekben.⁹⁸

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként a fenti események tükrében az emigrációba kényszerült és az itthon maradt politikai elit egyaránt felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nemcsak megkerülhetetlenné,⁹⁹ hanem elsődlegessé is vált.¹⁰⁰ A rendiség eltörlése és a jogok kiterjesztése nem érte el azt az eredményt, amit vártak tőle, hanem ellenkezőleg, a nemzetiségi mozgalmak megerősödtek és jelentős nemzetiségi erők a magyar államiság ellen fogtak fegyvert, így a belháború következtében felizzott etnikai ellentétek immáron a nyelvkérdésen és klasszikus liberalizmuson túlmutató programokat eredményeztek.

A nemzetiségi kérdés megoldására alapvetően két álláspont tekinthető uralkodónak a korban:¹⁰¹ az első szerint gyakorlatilag területi alapú autonómiák konföderációjaként kell újraalkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján,¹⁰² a második álláspont szerint a már meglévő, illetve újraalkotandó államszervezetben belül kell az egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket megtenni.¹⁰³ A neoabszolutista kormányzás kudarcát követően összehívott Országgyűlés ennek megfelelően kiemelt fontosságú ügyként kezelte a nemzetiségi kérdés rendezését. Deák Ferenc a kérdéssel kapcsolatban elsődlegesnek nevezte a félreértések eloszlatását, az elnyomás helyett a lehető legszélesebb körű szabadság biztosítását, amelyet továbbra is a teljes jogegyenlőség és a magyar állam területi integritásának alapján látott megoldhatónak, amely kiindulópontokhoz csatlakoztak a kibékülés vágyával és hitével a „Bécsben csalódott” nemzetiségek jelen lévő képviselői is.¹⁰⁴ Báró Eötvös József javaslatára az Országgyűlés elrendelte a kérdés fenti alapelvek mentén, külön nemzetiségi bizottságban való tárgyalását és az előkészítő munkálatok elvégzését.¹⁰⁵ A huszonhét tagú nemzetiségi bizottság – ahol jelentős szerepet kaptak a nemzetiségi képviselők is – végül az 1861. augusztus 9-i ülésre

⁹⁸ JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Attraktor Kft., Máriabesnyő–Gödöllő, 2004, 55–59.

⁹⁹ ERDŐDY: *i. m.*, 62–63.

¹⁰⁰ HERMANN Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867 = Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*, szerk. HERMANN Róbert, LIGETI Dávid, Országház Könyviadó, Budapest, 2018, 94–95.

¹⁰¹ EÖTVÖS: *A nemzetiségi...*, *i. m.*, 60.

¹⁰² SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2.*, Századvég Kiadó, Budapest, 2010, 152–155, 176–188.

¹⁰³ HERMANN Róbert: *Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására 1848–1867*, Rubicon 2018/2, 7–9.

¹⁰⁴ MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár, 1944, 90–99.

¹⁰⁵ „Legyenek megnyugodva mindazok, akik más ajkúak, nem mondom más nemzetiségek, mert ha a hazában különböző ajkú lakók vannak, de én itt más, mint egyenjogú polgártársat, más, mint magyart nem ismerek annyiban, hogy én a fajnak említésében nem látok semmi sértést, mert van magyar faj s van más faj, de egyenlő polgárok vagyunk mindnyájan. Ha itt véletlen tanácskozás tárgyául tesszük ezen kérdést, éppen mivel az egyes kitételeket mindenikünk előre meg nem gondolhatta, olyan szavak mondathatnak, melyek sértésnek vagy kicsinylésnek vétethetnének. Tehát meggyőződéseim szerint nincs senki, aki a hazában lakó különböző nemzetiségek iránt más érezne, mint a legnagyobb testvériséget és jogegyenlőséget, valamint bizonyos, hogy e hazában csak hasonló polgárok vannak, és hogy éppen a tökéletes egyenlőségben fekszik a hazának érdeke” – érvelt a bizottság felállítása mellett báró Eötvös

terjesztette elő jelentését Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román *nemzetiségű külön javaslatával*.¹⁰⁶ A bizottság javaslatát végül az Országgyűlés tárgyalni nem tudta, azt az uralkodó 1861. augusztus 22-én feloszlatta.

2.3. A román nemzetiség igényei a magyar állammal szemben.

A politikai magyar nemzet fogalmának megszületése

A mai politikai programok megértését és a fentiekben megelölegezett szembesítését oly módon vállalhatjuk elvégezni, hogy felvázoljuk a magyar nemzetiségi törvény megalkotását eredményező román és magyar álláspontokat. A több mint 150 évvel ezelőtt elhangzott érvek tekintetében a jelenre vonatkoztatva is levonhatunk következtetéseket, ahogyan röviden emlékeztethetünk a királyi Románia Parlamentjében elhangzott magyar álláspont mai aktualitására is.

Az 1861. évi Országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezése az uralkodót is a Magyarországgal való megegyezés szándéka felé vezette.¹⁰⁷ A megegyezés alapfeltétele a magyar Országgyűlés ismételt összehívása volt, amellyel egyidejűleg az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlése is összehívásra került. *A kiegyezés elvi alapját a mérsékelt liberalizmus programja képezte, és ezáltal szervesen illeszkedett a történelmi folyamatokba és továbbra sem célzott semmilyen nemzetiségi elnyomást,*¹⁰⁸ ennek ellenére a nemzetiségek oldalán ellenérzéseket váltott ki a német, illetve a magyar szupremácia megerősödése és biztosítása okán.¹⁰⁹ Az elvi alapok változatlanágából fakadóan a két évtizeddel korábbi, valamint az 1861. évi Országgyűlés által elfogadott *jogalkotási koncepció érdemben nem változott,*¹¹⁰ azaz a nemzetiségi kérdés döntően individualista megközelítésben volt a magyar vezetés által értelmezett.¹¹¹ Az erdélyi országgyűlés – amely alapvetően saját legitimitációjáról folytatott heves közjogi vitákat – végül a magyar képviselők távollétében a román nemzetiség kérdését rendezte, és bevezette a magyar mellett a német és román hivatalos nyelvet,¹¹² továbbá a nemzeti terület kivételével teljesítette a román nemzet egyenjogúsítási és elismerési kéréseit.¹¹³ A kiegyezés megvalósulását megelőzően, 1865/1866 fordulóján a Magyarországgal való unió pártján állók kerültek többségbe az erdélyi országgyűlésben, így az erdélyi kérdések rendezését is az 1865/1868. évi magyar Országgyűlés volt hivatott rendezni.¹¹⁴ Az Országgyűlés közel két hónapos, sokszor

József. FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Arcképek és programok*. Magyar Helikon, Budapest, 1975, 594.

¹⁰⁶ MIKÓ: *A nemzetiségi...*, i. m. 104.

¹⁰⁷ SZÁSZ Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918) = Erdély rövid története*, szerk. KÖPECZI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 524.; TAYLOR: *i. m.*, 139–153.

¹⁰⁸ JÁSZI Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 362.

¹⁰⁹ PÁCURARIU: *i. m.*, 297–298.

¹¹⁰ SCHLETT: *A politikai...*, i. m., 271–370.

¹¹¹ EÖTVÖS: *A nemzetiségi...*, i. m., 92–96.

¹¹² IOAN BOLOVAN: *Epoca liberală = Istoria Transilvaniei Vol. III.*, szerk. Ioan-Aurel POP, Thomas NÄGLER, MAGYARI András, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca – Deva, 2016, 415–416.

¹¹³ SZENCZEI László: *Magyar–román kérdés*, Officina, Budapest, 1946, 70–71.

¹¹⁴ KISTELEKI Károly: *Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 282–285.

személyeskedéstől sem mentes vita után állította fel törvény-előkészítő bizottságát, *végül őt törvényjavaslat* kerül kidolgozásra az Országgyűlés elé terjesztésre, amelyek közül kettő, az úgynevezett *bizottsági-többségi*, illetve Mocsonyi Sándor (Alexandru Mocioni) vezetésével kialakított, *szerb és román képviselők* által jegyzett úgynevezett *kisebbségi javaslat* tekintendő alapvető fontosságúnak. Az alábbiakban a román nemzetiségi igényeket a kisebbségi törvényjavaslat, illetve az 1861. évi, Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román *nemzetiségű külön javaslata alapján világitjuk meg.*

Valamennyi nemzetiségi álláspont elismerte és hitet tett Magyarország *területi integritása* mellett, nem vitatva, hogy érveik és igényeik ezen integritás ellen hatnának, azaz ebben a kérdésben *konszenzus* állt fenn. *E tényből levonható az a következtetés, hogy napjaink román–magyar párbeszédének kiindulópontja szintén ezen az alapon képzelhető el.*¹¹⁵

Szintén rögzíthető, hogy az 1848. évi *jogegyenlőség* tételen nyugvó *politikai magyar nemzet fogalmát* is alapvetően *elfogadták a nemzetiségi képviselők*, azonban annak jelentését már *árnyalni kívánták*. A nemzetiségi képviselők a *politikai magyar nemzet fogalma alatt a magyarországi nemzetek egyfajta szövetségét értették*,¹¹⁶ ennek megfelelően a nemzetiségi képviselők *kollektív és nem individualista alapon állva kérték a nemzetiségek, beleértve a magyar nemzetiség felsorolását is a törvényben*, és ez alapján látták megvalósíthatónak az ország területi igazgatásának nemzetiségi alapon való átszervezését.¹¹⁷ *Mindebből levonható az a következtetés, hogy amennyiben 150 évvel ezelőtt a román nemzetiségi képviselők már megfogalmazták saját nemzetiségük kollektív jogok iránti igényét, úgy a magyar nemzetiség e körben megfogalmazott igényei is legitimek.*

A nemzetiségi törvény javaslatához *C) mellékletként* csatolt, Mocsonyi, Branovácsky és Miletics képviselők által jegyzett, a szerb és román képviselők úgynevezett *kisebbségi törvényjavaslata* a már említett *natio Hungarica árnyalásával határozza meg a történeti nemzetiségeket, beleértve a magyarokat is, és ezen nemzetiségeknek együttesen biztosította volna a kollektív és egyéni egyenjogúságot a területi és politikai egység biztosításával.*¹¹⁸ A törvényjavaslat törekedett arra, hogy ne favorizáljon egyetlenegy nemzetiséget sem, azaz annak szabályait valamennyi nemzetiség tekintetében alkalmazandónak és alkalmazhatónak kívánta.¹¹⁹ A közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat *törekedett a nyelvileg homogén vármegyék és választókerületek „kikerekítésére”, kialakítására*, a nyelvhasználat tekintetében a többségi elvet fogadta el, a kisebbségi nyelv tekintetében az arányosság alkalmazása mellett érvelt.¹²⁰ *A javaslat mai napi aktualitását a Románia közigazgatási átszervezésének vitáiban elhangzott érvek tekintetében nem lehet eléggé hangsúlyozni.* Az Országgyűlés mindkét házában, a központi hatóságoknál, a felsőbb bíróságoknál és egyéb területeken a *nemzetiségi arány szerinti képviseletet* írta volna elő a kisebbségi javaslat, hivatalos nyelvként

¹¹⁵ Mindezt tartalmazza a Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról szóló szerződés, közkeletű nevén román–magyar Alapszerződés, amelyet Magyarországon az 1997. XLIV. törvény, míg Romániában a 113/1996. törvény a Hivatalos Közlöny 1996. október 16-i számában hirdetett ki.

¹¹⁶ SCHLETT: *A nemzetiségi...*, i. m., 11.

¹¹⁷ SCHLETT: *A nemzetiségi...*, i. m., 12–13.

¹¹⁸ Camil MUREȘAN: *Erdély 1867–1900 között = Erdély története II.*, A Román Népköztársaság Akadémiajának Kiadója, Bukarest, 1964, 267.; MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 137–140.

¹¹⁹ MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 137–138.

¹²⁰ *Uo.*, 138–139.

elfogadva a magyart központi szinten, de biztosítva az anyanyelv használatát valamennyi területen.¹²¹ A hatóságok egymás közötti levelezése szintén lehetséges lett volna nemzetiségi nyelveken, eltérő nyelvek esetében a viszonyosságot tekintette alapul a törvényjavaslat, az igazságszolgáltatás területén pedig valamennyi szinten biztosítani kívánta az anyanyelv szabad használatát.¹²² A kulturális jogok biztosítása érdekében előírta volna továbbá a javaslat a nemzetiségi intézmények állami támogatását, a szabad egyesület, iskola, művelődési és tudományos intézet, valamint nemzeti kongresszusok mint területtől független nemzetiségi önkormányzatok szabad alapításának jogát.¹²³ Egyházi és oktatási kérdésekben szintén az adott nemzetiség sajátosságait vették alapul, széles körű jogokat biztosítva. E körben hangsúlyozták az adott nemzetiség történelmének kiemelt tanítási kötelezettségét, *valamint a nemzetiségek javára államilag támogatott egyetemi tanszékeket állítottak volna fel nemzetiségi jogakadémiákkal együttesen.*¹²⁴

Az E) mellékletként csatolt normaszöveg gyakorlatilag a román nemzetiségű Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad 1861. évi javaslata, amely alapvetően szintén a nemzetiségek által arnyalt módon tételesen sorolta fel a nemzetiségeket, amelyek a magyar nemzetiséggel együttesen képezik ezen álláspont szerint Magyarország politikai nemzetét.¹²⁵ A hangsúly *Magyarország politikai nemzetén* mint a magyarok és a velük egyenjogú nemzetiségek együttesén volt, amely összességében államalkotó, szembeállítva a magyar politikai nemzettel, amely egy, és amelynek tagjai nem kollektív nemzetiségek, hanem a hon egyenjogú egyéni polgárai, nemzetiségtől függetlenül.¹²⁶ A törvényjavaslatban a nemzetiségek felsorolásának és ezáltal a Magyarország politikai nemzete fogalomalkotásának alkotmányos célja és jelentősége volt: lényegében véve az a *föderatív államberendezkedés* fundamentumaként került rögzítésre. A nyelvhasználat terén alapvetően ebben a javaslatban is a többségi, illetve az arányossági elv volt a döntő, a *magyar nyelv* pedig a javaslatoktól eltérően nem közvetítő nyelv szerepet, hanem *mellérendelt* szerepet kapott volna, egyedül a törvényhozásban élvezve elsőbbséget, bár a képviselők anyanyelvhasználatára ott sem lett volna korlátozható.¹²⁷ Egyházi ügyekben a teljes autonómia érvényesült volna, az oktatás tekintetében pedig a C) melléklettel egyezően került volna előírásra a nyelvi tanszékek és a jogakadémiák felállításának kötelezettsége, illetve a kulturális és oktatási intézmények, egyesületek alapításának szabadsága, továbbá a törvényjavaslat biztosította volna a külföldi nemzeti nyelvű kiadványok szabad behozatalát, előírta volna a *nemzetiségi jelképek* használatának kötelezettségét a megyei közgyűléseken túl az Országgyűlésben is.¹²⁸ A javaslat utolsó előtti szakasza rögzítette, hogy a törvényt nem lehet az ország területi integritásával ellentétesen értelmezni.¹²⁹ A javaslathoz csatolásra került a román ortodox egyházra és román iskolákra vonatkozó külön, elsősorban a

¹²¹ *Uo.*, 138.

¹²² *Uo.*, 138–139.

¹²³ *Uo.*, 139.

¹²⁴ *Uo.*, 140.

¹²⁵ *Uo.*, 146–149.

¹²⁶ *Uo.*, 146.

¹²⁷ *Uo.*, 147–148.

¹²⁸ *Uo.*, 147–149.

¹²⁹ *Uo.*, 149.

szerb egyháztól való függetlenséget biztosító szabályrendszer is, amely később külön kodifikációt nyert.¹³⁰

A többségi és kisebbségi álláspont különbségei alapvetően a *magyar politikai nemzet* és a *Magyarország politikai nemzete* különbségében ragadható meg, amely *különbség melletti értékválasztás* a törvény általános vitáját alapvetően *determinálta*. Míg a *politikai magyar nemzet egynemű államalkotó alkotmányos tény*, addig *Magyarország politikai nemzete több egyenjogú politikai nemzet, mint kollektív entitások államalkotó szövetsége* írható le. Következésképpen a *vita* jogilag az *unitárius* állam és a *föderális* állam közötti *választásról*¹³¹ szólt, mint az új magyar alkotmányos államberendezkedés alapjáról.

A politikai magyar nemzet fogalma ennek megfelelően a *magyar* szó jelentését *kettőzte* meg: egyszerre *jelentette a politikai közösséget*, azaz az *ország valamennyi lakosát, illetve a magyar ajkúak kulturális és nyelvi közösségét* mint *kulturális jogok nemzetiségi alanyát*. A nemzetfogalom így különböző jelentéstartalmakat vett fel, a *nemzet politikai fogalom* má vált és az *állampolgárok közösségét* jelentette, míg a *nemzetiség nyelvi-kulturális közösséget* jelentett.¹³² A *különbségtétel célja* a fogalmi rendszer tisztázásán túl az állam és a nemzetiségi eszme, *nemzetiségi kihívás szétválasztása* volt egy *etnikailag semleges államszerkezet megalkotása érdekében*.¹³³ A politikai magyar nemzetel szemben a nemzetiségi kritika alapját alapvetően az képezte, hogy megítélésük szerint az nem teljesíti az egyenlőség modern fogalmát, és lényegét tekintve „barbár erő alkalmazása a leigázottakkal szemben”,¹³⁴ a dualizmus pedig „két nemzet szövetsége a többi ellen”.¹³⁵ Mindebből pedig egyenesen következik, hogy a jelen jogalkotója sem hunyhat szemet afelett, hogy a többségi nemzet kötelezettsége a kisebbségi nemzetiséggel szemben a valós egyenlőség megteremtése, ugyanakkor az ekkor megalkotott *nemzetállam nem jelentette annak kizárólagos magyar nyelvi-kulturális jellegű nemzetállam jellegét*.

A *többségi* álláspont a tárgyalt korban az *unitárius* állam elvéből indult ki és az egyéni jogokból *nemzetiségi különbség nélkül*, míg a *kisebbségi álláspont* a *nemzetiségeket kollektív entitásokként* képzelte el, az országot pedig ezen kollektív entitások *szövetségeként, föderációjaként*. A kisebbségi álláspont tehát a kollektív jogok és kulturális autonómia alapján eljutott az államszervezet minden részén az arányos képviselő és a területi önkormányzatok felállításának igényéig, ezáltal egyfajta nemzetiségi arányokon és területeken alapuló szövetségi államberendezkedésig.¹³⁶ A többségi és kisebbségi álláspont ütköztetésére a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján 1868. november 24–29. között került sor.¹³⁷

Az első felszólaló Deák Ferenc volt, aki lényegében a *törvény preambulumát az egyetlen politikai nemzet mint az egységes, oszthatatlan magyar nemzet alapítételének rögzítésével kívánta kiegészíteni, amely tétel elfogadása ezt követően csak a nyelvkérdés szabályozását vállalhatta*

¹³⁰ 1868. évi IX. törvénycikk a görögkeleti vallásúak ügyében.

¹³¹ SCHLETT: *A nemzetiségi...*, i. m., 11.

¹³² CSEKEY István: *A magyar nemzetfogalom (Folytatás)*, Magyar Kisebbség, 1938. XVII/16, 358–362.

¹³³ SCHLETT: *A nemzetiségi...*, i. m., 14–16.

¹³⁴ XENOPOL: *i. m.*, 95–98.

¹³⁵ MUREȘAN: *i. m.*, 267.

¹³⁶ SCHLETT: *A nemzetiségi...*, i. m., 16.

¹³⁷ MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 184–222.

fel.¹³⁸ Az egységes, oszthatatlan politikai magyar nemzetnek „a hon minden polgára, bármilyen nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja” az elfogadott indítvány szerint. Ezen alaptétel lényegét tekintve azon eötvösi elgondoláson alapult, amely szerint az állam egysége az államatagok érdekegységén alapul.¹³⁹ Az *alaptétel* és a fogalom alapján a nemzetiségek a *nyelvi különbözőséget elismerő* módon, de nem közösségként, hanem egyénenként tagjai a politikai magyar nemzetnek, amely tétel rögzítését követően logikailag csak az egyéni egyenjogúság tételére helyezkedhetett a jogalkotás, következésképpen csak a nyelvkérdés tételes szabályozása lehetett a feladata.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a magyar politikai nemzet fenti koncepcióját nem valamilyen államnacionalizmus indokolta, hanem a nemzetállam helyébe állított szabadelvű politikai közösség ténye, 1848 öröksége, a kiegyezés valóságából fakadó alkotmányos kötelezettségek együttese, valamint az állam és a nemzetiségi eszme szétválasztásának szándéka. Az indítványt előterjesztő és a fogalmat pontosító Deák Ferenc személy szerint mélyen hitt abban,¹⁴⁰ hogy az egyéni jogok kiteljesedése esetén a nemzetiségi kérdés ténylegesen meghaladottá válik, a kulturális jogok támogatása mellett pedig külön hitet tett több parlamenti felszólásában.¹⁴¹ Deák ennek megfelelően élesen elválasztotta egymástól az alkotmányos politikai nemzetet, mint az állam és egyben Ausztria-Magyarország nagyhatalmának egyik fele hatékony kormányzásának alapfeltételét és mint szabad és egyenlő egyének összességét a kulturális örökséget közösségként birtokló nemzetiségektől. A nemzetiségek számára a nyelvi jogok megadását és kulturális jogaik kiteljesedését, illetve támogatását magától értetődőnek és nem is feltétlenül központi kormányzati kérdésnek tekintette. Ebben az összefüggésben szemlélve a kérdést külön is indokolható a területi integritáshoz való ragaszkodás és az unitárius állam megteremtésének programja, eszméje, amely által az egységes Magyarország befolyása a Monarchián belül biztosított, amely befolyás eredményei az egységes politikai magyar nemzet minden tagjára érvényesek. A politikai magyar nemzet tehát, bár tagjai legnagyobb részt magyarok, nem nemzetiségi vagy etnikai fogalom, hanem jogegyenlőségen alapuló politikai közösség és tény.¹⁴² A folyamat elemzésekor végezetül meg kell jegyeznünk, hogy önmagában a kiegyezés ténye negatívan is hathatott a kompromisszumkészségre. A magyarok által leginkább sérelmezett alkotmányos és területi kérdéseket a kiegyezés alapvetően orvosolta és a bécsi centralizmussal szembeni küzdelmeket nagyrészt megszüntette, következésképpen a nemzetiségekkel való megbékélés mint az udvarral való egységes és hatékony érdekérvényesítés feltétele és egyben kényszerítő politikai ténye okafogyottá vált.

¹³⁸ CSORBA László: *A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867–1890) = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 364.; PÁCURARIU: *i. m.*, 298.

¹³⁹ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik kötet*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest, 1902, 43.

¹⁴⁰ JÁSZI: *i. m.*, 411–412.

¹⁴¹ JUNGER József: *Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek*, Magyar Kisebbség, 1933. XII/5, 149–150.

¹⁴² „[...] nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre”. Deák Ferenc felszólalása. SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2004, 27.

2.4. A dualizmus kora és annak tanulságai

Az Országgyűlés a kor legliberálisabb és Európában is egyedülálló nemzetiségi törvényét fogadta el a többségi javaslat alapján, és azt a nemzetiségi kérdés konszolidációjának feltételeként fogta fel. Hangsúlyozandó, hogy az alkotmányos jelentőségű nemzetiségi törvény rendelkezései jóval magasabb védelmi szintet biztosítottak, mint később az I. világháborút követően megkötött kisebbségi szerződések. Tagadhatatlan azonban, hogy a jogszabály *lex imperfecta* jellegéből fakadóan annak végrehajtása később súlyos hiányosságokat szenvedett. Ennek egyik oka, hogy a *magyar szupremácia iránti többségi igény szélsőséges politikai programokat eredményezett mind a magyar, mind pedig a nemzetiségi képviselők oldaláról, ennek megfelelően a nemzetiségi jogi jogalkotást különböző jogágakban a kényes egyensúlyra való törekvés, illetve az asszimiláció kívánt eredményének közvetlen és közvetett elősegítése jellemezte a magyar állameszme határai között. A szélsőséges javaslatokat az Országgyűlés nem tárgyalta, nem támogatta, a korszakban az állampolgári egyenlőség talajáról való letérés nem volt tapasztalható,¹⁴³ valamennyi szabadságjog egyébként meglehetősen fragmentált szabályozása gyakorlatilag nélkülözte a nemzeti aspektust,¹⁴⁴ e jogok tekintetében uralkodó felfogásként és gyakorlatként érvényesült az állampolgárok jogi egyenlősége,¹⁴⁵ az állam önkorlátozása és a közigazgatás bírói kontrollja és a bírói jogvédelem.¹⁴⁶ A nemzetiségi törvény a magyar állampolgárok tekintetében az állampolgári jogegyenlőség talaján és a politikai magyar nemzet etnikailag semleges fogalmán állva ismerte el az állam nyelvi töredezettségét,¹⁴⁷ a *de facto* többnemzetiségű magyar államot, és megteremtette a *többség-kisebbség dichotómiáján nyugvó állam nemzetiségi jogi alkotmányos kereteit*.¹⁴⁸ A törvényhozás alapállásától eltérően azonban a társadalmi valóság végletesen megváltozott a korban, *a nemzeti eszme dinamikus nacionalizmussá vált, és a technikai fejlődés nyomán szélesebb kört ért el, mint a megszületése idején*.¹⁴⁹ A dinamikus nacionalizmusra adott válaszként politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalás indult a központi kormányzat és a nemzetiségi képviselők között. A tárgyalások alapjaként szerb, román és szlovák nemzetiségek 1895. augusztus 10-én közös kongresszusukon hozott határozataikban a magyar állammal szemben *a területi autonómiát rögzítették*, következésképpen e körben is igazolást nyer a területi autonómia legitim igénye.*

A felfokozott nacionalizmus eredményeképpen a törvényt a nemzetiségek nem fogadták, amely elutasítottság okán a magyar álláspont megmerevedett, és *az asszimiláció*

¹⁴³ MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 247–275.; NAGY: *Magyarország...*, i. m., 157–161.

¹⁴⁴ CSIZMADIA Andor: *A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején = Magyar állam- és jogtörténet*, szerk. CSIZMADIA Andor, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1998, 316–324.

¹⁴⁵ NAGY: *Magyarország...*, i. m., 129–130., 157.

¹⁴⁶ SZABÓ István: *A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai. = Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*, szerk. KOLTAY András, DARÁK Péter, Pázmány Press, Budapest, 2017, 614–618.

¹⁴⁷ NAGY: *Magyarország...*, i. m., 157–159.

¹⁴⁸ BETHLENDI András, SZEREDAI Norbert: *Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt*, Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies, 7, 2018/2. 142.

¹⁴⁹ ABLONCZY Balázs: *Ismertetlen Trianon*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020, 20–21.

közvetett és közvetlen eszközeit alkalmazta,¹⁵⁰ támogatta¹⁵¹ különösen az oktatás területén. A magyar nyelv oktatásának kérdése szükségképpen asszimilációs tényezőként jelent meg és közvetetten ezt a célt szolgálta, ugyanakkor az államnyelv ismerete az államszervezet hatékonyságának nem vitatott elemeként is jelentőséggel bírt. Az asszimilációt alapvetően azon rendelkezések szolgálták, amelyek a magyar tannyelvű oktatási intézmények előnyösebb állami támogatását írták elő, mint a más nyelveken oktató intézmények, ugyanakkor a támogatás igénylése alapvetően szabad döntés tárgya volt.¹⁵² A magyar államnyelv oktatása a korban idegen nyelvként az anyanyelven oktatott tárgyak mellett szerepelt alapvetően.

A kiegyezés koráról a nemzetiségek alkotmányos jogállása tekintetében összegzőképpen megállapítható, hogy az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján jogi különbségtétel a kisebbségi nemzetiségek tagjai és a többségi magyar nemzetiség tagjai között nem volt fellelhető, de a nyelvi kisebbségek kollektív jogi entitásként való elismerése, azaz a nemzeti kisebbségek mint nemzetiségek jogi személyként való elismerése nem történt meg.¹⁵³ A nemzetiségek tételes jogainak élvezete ennek megfelelően egyrészt az egyéni jogok tekintetében, különösen az élet, szabadság, vallásszabadság, állampolgárság, magánéletben való jogok gyakorlása során nyilvánult meg. A lelkiismereti és vallásszabadság tárgyában továbbá nemzeti jelleget hordozó egyházszervezetek is fennálltak, illetve kialakultak. Az állammal szemben és az állammal való jogviszonyokban a nyelvhasználat szabadsága a lehető legszélesebb körben biztosított volt a közigazgatásban, a törvényhatóságok, járások, községek szintjén, és úgyszintén biztosított volt az anyanyelven való kérvényezés joga, valamint az elsőfokú bírósági eljárások esetében is döntő módon érvényesültek a nemzetiségek nyelvi jogai.¹⁵⁴ Az állam tekintetében mind a bírák, mind a tisztségviselők számára előírt nyelvismeret alapvetően ezen jogok érvényesülését segítette elő, illetve ezen pályák a nemzetiségek tagjai előtt is nyitva álltak.¹⁵⁵ Különösen a kulturális, gazdasági, egyházi területen ismert és elismert volt a nemzetiségi jogok szabad gyakorlása, és ezen jogok e területeken szükségképpen kollektív módon valósultak, nyilvánultak meg. A magyar államnyelv ismeretéhez kötött egyes jogok gyakorlása nyilvánvalóan hátrányos volt a nemzetiségek tagjai számára szociológiai szempontból, azonban annak elsajátítása esetén semmilyen megkülönböztetést vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek el,¹⁵⁶ a magyar nyelv ismerete így a közéleti pálya feltétele volt elsősorban. A magyar nyelv elsajátítására irányuló, különösen oktatási tárgyban hozott jogszabályok a jogegyenlőség tételét nem adták fel, a magyar elsajátításának feltétele nem jelentette a nemzetiségi identitás feladásának kötelezettségét, bár tagadhatatlanul hatott az asszimilációra. A magyar államnyelv kérdése a bevallott asszimilációs politikai célon túl inkább kormányzati hatékonysági kérdés volt, amelynek bizonyítékát adja az, hogy az azt tökéletesen elsajátító nemzetiségi vezetők később sem

¹⁵⁰ DOBSZAY Tamás, FÓNAGY Zoltán: *Magyarország társadalma a 19. század második felében = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 414.; JÁSZI: *i. m.*, 422–433.; SZENCZEI: *i. m.*, 84–85.

¹⁵¹ CARTLEDGE: *i. m.*, 292.

¹⁵² MIKÓ: *Nemzetiségi...*, *i. m.*, 438–448.

¹⁵³ NAGY: *Magyarország...*, *i. m.*, 157.; TAYLOR: *i. m.*, 171–172.

¹⁵⁴ MIKÓ: *Nyelvhasználat...*, *i. m.*, 65–67.

¹⁵⁵ NAGY: *Magyarország...*, *i. m.*, 158–159.

¹⁵⁶ JOHN LUKACS: *Budapest, 1900*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014, 164–166.

váltak úgymond magyarrá,¹⁵⁷ hanem nemzetiségi politikai céljukat érvényesítették az I. világháború időszakában, illetve azon túl is.¹⁵⁸

E körben végezetül szükséges annak a ténynek a megvilágítása, hogy a nemzetiségi jog tekintetében az alkotmányos szabályok újragondolását egy paradox helyzet nehezítette, illetve lehetetlenné tette el a korszakban. Bár az I. világháború időszakáig politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalás volt a központi kormányzat és döntően a román nemzetiségi képviselők között, *a tárgyalások elvi alapja lényegesen eltért a nemzetiségi törvény megalkotásának időszakától.* A nemzetiségi törvény megalkotásának időszakában az 1848–49-es eseményekből fakadó erkölcsi kötelezettség és a nemzetiségi igények kompromisszummal való teljesítése jellemezte a törvényhozás alapállását, illetve *a nemzetiségek többségi magyarsággal való egymásrautaltsága általánosan elfogadott tétel volt a magyar állam területi integritásának eszméjével.* A nemzetiségi törvény alapján a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével a korszak kezdetén valós lehetőség nyílt a konszolidációra, azonban annak elutasítása mind a magyar politikai elit, mind a nagyhatalmak, mind a nemzetiségek, mind a szomszédos államok oldalán a nacionalista irányú megerősödését eredményezték.¹⁵⁹ A dualizmus végén tehát az álláspontok a korszak vezetői által is felismert módon¹⁶⁰ radikálisan megváltoztak.¹⁶¹ *A nemzetiségek a nemzetiségi törvényt és annak egységes politikai nemzetfogalmát – a konszolidáció feltételét – nem fogadták el,¹⁶² ennek ellenére a már garantált jogokon túlfogalmaztak meg igényeket,¹⁶³ illetve a szomszédos országokkal való kapcsolatai veszélyeztették a magyar állam területi integritását, és később nyílt elszakadási küzdelem jelleget is felvállaltak.¹⁶⁴ Ennek megfelelően a tárgyalási alapok tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve eltűnt.*

A nemzetiségi tárgyalások tekintetében a nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás tehát azért volt lehetetlen, mert amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába,¹⁶⁵ úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be, míg ellenkező esetben a magyar állam unitárius alapállása és

¹⁵⁷ MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*, Attraktor, Máriabesnyő, 2011, 71–77.

¹⁵⁸ A teljesség igénye nélkül említhetjük többek között Iuliu Maniu, Octavian Goga, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș személyét.

¹⁵⁹ SZARKA László: *Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről = Impériumváltás Erdélyben*, szerk. KOVÁCS Kiss Gyöngy, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020, 30–31.

¹⁶⁰ ROMSICS Ignác: *Bethlen István*, Helikon Kiadó, Budapest, 2019, 61–62.

¹⁶¹ GYÓRI SZABÓ: *i. m.*, 29–30.

¹⁶² GOLDIȘ Vasile: *A románok és a magyar nemzeti állam kérdései = Magyar az üzött magyarságban*, szerk. POMOGÁTS Béla, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2012, 72–73.; PAKSA: *i. m.*, 12.

¹⁶³ GYÓRI SZABÓ: *i. m.*, 36.

¹⁶⁴ PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2014, 115–116., 175–183.; ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987, 65–68.; MOLDOVÁN: *i. m.*, 29–31.

¹⁶⁵ ALBRECHT Ferencz: *Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény)*, Magyar Kisebbség, 1927. VI/20, 723.; RÁKOSI Viktor: *Harmincmillió magyar, és mienk Európa keletel = A XX. század magyar beszédei*, szerk. VAJDA Barnabás, Agave Könyvek, Budapest, 2007. 30–33.; PAKSA: *i. m.*, 13–17.; SZENCZEI: *i. m.*, 85–86.

területi integritása került volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe.¹⁶⁶ A nemzetiségi törvény hatékonyabb végrehajtásának, illetve kereteinek szélesítését a fentiek szerint a megváltozott elvi alapok és tárgyalási pozíciókat zsákutcába kényszerítették, a testvériség és bizalom alapja ádáz ellenségek tárgyalási alapjává változott.¹⁶⁷ A nemzetiségi törvény így a valóságban ekkor már nem érvényesült,¹⁶⁸ és *sajátos alkotmányjogi csapdába esett és társadalmi csapdává lényegült át* annak súlyos következményeivel.¹⁶⁹ *A nemzetiségi kérdés ezen a szinten olyan társadalmi dilemmává vált, amelyben mindkét oldal a maga érdekeinek optimális érvényesítésére törekedett, és a tényleges párbeszéd hiánya eredményeképpen a kihívás kezelése végletesen kicsúszott a felek ellenőrzése alól, máig tartó bizalmatlanság terhével sújtva őket.*

Az események tanulságaira a királyi Románia Parlamentjében több ízben felhívták a figyelmet az Országos Magyar Párt képviselői. Az Országos Magyar Párt a magyar nemzetiségi megőrzésének vállalt politikai programjával elfogadta az új állam kereteit,¹⁷⁰ és különböző módokon igyekezett a decentralizáció elvén a kisebbségi egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási területen autonómiatervezeteit¹⁷¹ és a korábbi magyar jog által garantált jogok szintjét¹⁷² elfogadtatni, illetve legalább napirenden tartani. Ennek megfelelően a magyar képviselők felszólalásaikban rendszeresen visszautaltak a Gyulafehérvári határozatokra mint államszervezeti elvekre, illetve a nemzetiségi törvény rendelkezésire, szembesítve és emlékeztetve a román képviselőket az azokban foglaltakra, illetve hangsúlyozták a korábbi román nemzetiségi mozgalmak érveit. A komparatív érvrendszer lényegét képezte, hogy a korábbi magyar jogszabály nem megfelelő végrehajtása nem lehet érv a gyulafehérvári határozatokban rögzített, a Supplex Libellus Valachorumban, a balázsfalvi nemzetgyűléseken

¹⁶⁶ ALBRECHT: i. m., 157–158.

¹⁶⁷ MIKÓ: *Nemzetiségi...*, i. m., 269.

¹⁶⁸ TAYLOR: i. m., 172.

¹⁶⁹ HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Helikon Kiadó, Budapest, 2017, 17., 166.

¹⁷⁰ „[...] a romániai magyarság az állam törvényei és a törvényes állami hatalom iránti teljes tisztelettel s az állampolgársági hűség minden követelményének teljesítésével kíván résztvenni az állam életében, de ez a magatartása természetszerűleg együtt jár azzal, hogy ragaszkodik a magyar nemzeti kisebbségi oktatás és nevelés örök emberi, törvényes jogához, elsősorban a már meglévő, sok százados tradíció alapuló felekezeti, azután pedig a Párisban kötött kisebbségi egyezményben biztosított autonóm iskolák fenntartásának, vezetésének és fejlesztésének jogához.” Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok, Magyar Kisebbség, 1925. IV/1, 27.; Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 199–204.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 226.

¹⁷¹ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 219.; 124–127., 187.; Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 355–356.

¹⁷² „Iorga képviselő ur, nem kérünk egyebet, csak úgy denacionalizálják önök a magyarokat, amint mi tettük ezt a románokkal. Ne adjanak nekünk több jogot, mint amennyit mi adtunk a románoknak!” = Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslathoz, Magyar Kisebbség, 1923. II/11, 423.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 216–217.

és az 1892. évi Memorandumban is megfogalmazott – tehát a román fél által is kiemelt jelentőségűnek elismert – kisebbségi jogok negligálásának.¹⁷³

3. A jogtörténet tanulságai

A fentiek fényében láthatjuk, hogy Magyarország jogalkotása a nemzetiségi kérdés tekintetében a nemzeti eszme politikátörténeti megjelenésével egyidejűleg indult el, azzal szervesen fejlődve elsőként a magyar nemzeti eszme birodalmi centralizációs törekvésekkel szembeni politikai programjaként jelentkezett és a rendi keretek felszámolását célozta, azok ellen és nem a lakosság nem magyar nyelvű részei ellen irányult. A korban a nemzeti eszme és annak tételei, a klasszikus nacionalizmus kiforrott formában nem állt rendelkezésre, így a jogalkotás egyszerre volt követő és megelőző jellegű. A nacionalizmus térnyerésével nemcsak a magyar nemzeti eszme, hanem a nyelvi kisebbségek, így a román nemzetiség mozgalmai is fejlődésnek indultak. Ezen mozgalmak a korábbi Béccsel szembeni magyar mintát követték immár a magyar kormányzattal szemben, másrészt a magyar jogalkotásra adott válaszként fejlesztették saját nemzeti eszmerendszerüket. *A magyar jogalkotás ennek megfelelően egyszerre volt a nemzetiségi kihívásra adott válasz, valamint az erősödő nemzetiségi kihívások oka.* Ez a felismerés már a nemzetiségi törvény vitájában kidomborodott, és gyakorlatilag oda vezetett, hogy az I. világháború kitöréséig a magyar politikai elit és a nemzeti kisebbségek álláspontjai végletekig megmerevedtek, és a kihívás újabb, illetve hangsúlyosabb aspektusai, különösen a területi autonómiák esetében nem nyertek jogalkotási eredményt. A magyar állam mindezek alapján vallotta az együttműködő modellt, törekedett konszolidációra és a párbeszédre egyaránt. Tagadhatatlan, hogy a magyar állam a befogadó modell elemei tekintetében *a korsellemnek ugyan megfelelő, ma már azonban nehezen igazolható álláspontot fogadott el.* E körben azonban ki kell emelni, hogy a befogadó modell elemét megvalósító, azaz *a területi autonómiaként felfogott eredménnyel és politikai nemzetként való elismeréssel végződő horvát–magyar kiegyezés kudarca*¹⁷⁴ *mintegy közvetlen bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a felfokozott nacionalizmus korában a kisebbségek által akkor szorgalmazott megoldások a kérdés megnyugtató rendezésére nem feltétlenül lettek volna alkalmasak.*

A román jogalkotás részletesebb elemzése nélkül ki kell emelni, hogy a nemzetiségi kihívás az I. világháborút követően jelentkezett, a jogalkotás *társadalmi aktorai helyett azokat döntően a nemzetközi jogban lehetjük fel.* Románia jogalkotása alapvetően mind az alkotmányok esetében, mind egyéb jogágak tárgyában, így a kisebbségi jogalkotás tekintetében *külföldi minták átvételén, nemzetközi jogi szerződésekben előírt kötelezettségek*

¹⁷³ Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 317–340.; *Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.)* = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 414–416.; *Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.)* = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 486–502.

¹⁷⁴ ERDŐDY: i. m., 64.

teljesítésén alapult.¹⁷⁵ A többnemzetiségűvé vált román állam a többnemzetiségű állam tényét azonban nem vette figyelembe, alkotmányai az egységes és oszthatatlan román nemzetállam¹⁷⁶ és a nemzetközi jog által előírt jogegyenlőség talaján álltak. A nemzetállami célnak a román alkotmányok ténylegesen alárendeltek, a nemzetállam megteremtésének elsődleges programja államszervezeti változásoktól függetlenül valamennyi jogalkotási, végrehajtási és jogalkalmazói aktusban érvényesül, azt a nemzeti kisebbségek kivételével megváltozhatatlan érték mérőnek és közös nevezőnek tekintik. Románia esetében tehát az egységes, oszthatatlan román nemzetállam – érinthetetlen tétellé vált.¹⁷⁷ Az alkotmánymódosítás tiltott tárgyainak meghatározása nem ismeretlen az alkotmányjogban,¹⁷⁸ a nemzetállami eszme ilyen tárggyá tétele azonban annak különös, az állami minőség lényegét meghatározó jellegét hivatott hangsúlyozni, és mint ilyen a lehetséges párbeszéd fókuszpontját képezi.

Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az egységes, oszthatatlan román nemzetállam alkotmányos alapja érdemben megakadályozta és mai napig megakadályozza egy kisebbségi törvény megalkotását, és ezáltal cizellált jogi fogalmak kimunkálását, alkalmazását. Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az azok alapján rögzített jogok katalógusa ellenére a cizellált jogi fogalomalkotás hiánya elvezet a román és a román állampolgár közötti tartalmi különbségtételhez. Ennek következménye, hogy Románia Alkotmánya ugyan textuálisan tartalmazza az együttműködő modell elemeit, azonban azt ténylegesen csak formailag vallja, illetve gyakorolja.

Magyarországon a kisebbségek államalkotó tényezők,¹⁷⁹ és ezáltal lényegében véve a nemzetiségi törvény alapállása ma is hatályos. Az együttműködő modell mindezeknek megfelelően változatlanul a magyar alkotmányosság alapintézményeként fogható fel, és a tartalmában is hordozza annak lényegi elemeit, a befogadó modell intézményeinek lehetőségét, elismerve az egyéni és kollektív jogokat egyaránt.¹⁸⁰

Románia esetében – amely napjainkban is többnemzetiségű állam – az együttműködő modell hatékony alkalmazása, azaz a tartalmában is együttműködő modell minimum elvárásként fogalmazható meg. A minimum elvárást a jogfejlődés eredményein túl a történelmi tények is

¹⁷⁵ JAKABFFY Elemér: *A kisebbségi szerződések története*, Magyar Kisebbség, 1922. I/8, 254–259.

¹⁷⁶ IONESCU: *i. m.*, 745.

¹⁷⁷ Románia hatályos Alkotmánya 152. cikk (1) bekezdése kizárja több tárgy mellett az alkotmánymódosítás köréből.

¹⁷⁸ KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2008, 41–42.

¹⁷⁹ *Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) – Nemzeti Hitvallás: Kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.*

XXIX. cikk (1) *A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghöz tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonosságára szabad vállalásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.*

(2) *A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.*

(3) *A Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályokat, a nemzetiségeket és a nemzetiségként való elismerés feltételeit, valamint a helyi és országos nemzetiségi önkormányzatok megválasztásának szabályait sarkalatos törvény határozza meg. Sarkalatos törvény a nemzetiségként való elismerést meghatározott idejű honosságához és meghatározott számú, magát az adott nemzetiséghez tartozónak valló személy kezdeményezéséhez kötheti.*

¹⁸⁰ ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2013, 208–209.

megalapozzák és igazolják. Az I. világháborút követően az 1923. évi román Alkotmány¹⁸¹ és az 1938. évi román Alkotmány¹⁸² hatálya alatt alkalmazott – kezdetben formailag együttműködő, majd mind formailag, mind tartalmilag kirekesztő modellen alapuló – román politika, jogalkotás és joggyakorlat¹⁸³ 1940 nyarára ténylegesen kudarcot vallott. *Az együttműködő modellt valló történelmi magyar állam politikai kudarcra ebben a kérdésben szintén azt bizonyítja, hogy a modell jogintézményeinek valós végrehajtása és a kisebbségek legitim igényeinek negligálása bár hosszabb távon asszimilációs eredményeket képes felmutatni, de a nemzetiségi kihívást egy jelentős arányú nemzeti kisebbségekkel rendelkező államban nem oldhatja meg.* Ennek megfelelően az együttműködő modell alkalmazásán túl Románia esetében *a befogadó modell kulturális autonómia formájának universalis, valamint területi autonómia formájának partialis* átültetése a jövőben *indokolt és legitim.* A nemzetiségek által nemzedékeken keresztül következetesen kinyilvánított autonómiaigényt a mai korban a formális jogegyenlőséget tartalmazó unitárius alkotmányokkal visszaszorítani nem szabad,¹⁸⁴ figyelemmel arra a tényre, hogy a kisebbségi jogok individualista alapállása már 1848-ban, de legkésőbb az I. világháborút követően lényegében véve meghaladottá vált,¹⁸⁵ és erre maguk a román nemzetiségi képviselők hívták fel legerőteljesebben a figyelmet a budapesti Parlamentben.

A területi autonómia előnyeit maguk a román képviselők tárták fel, emellett kell hangsúlyozni a kulturális autonómia területfelettségének számtalan előnyét, azok elemeinek egymással *kombinálhatóságát*¹⁸⁶ azzal, hogy annak alkalmazása nem *összeegyeztethető* az állam területi integritásának elvével, hanem *annak biztosítékaként* is értelmezhető.¹⁸⁷ Ki kell emelni a jogtörténeti példákon túl, hogy a befogadó modell esetében nemcsak nyugat- és észak-európai, valamint észak-amerikai távoli példák állnak rendelkezésre, hanem a testvérállamként aposztrofált Moldovai Köztársaság, azaz a korábbi Besszarábia Gagauzia autonóm területe is. E körben hangsúlyoznunk kell, hogy a kulturális autonómia területi aspektus hiányában *per definitionem* nem hordoz szecessziós elemet, míg a romániai magyar kisebbség mintegy felét kitevő székely területi autonómia iránti igény a román állam földrajzi középpontjában a Romániától való elszakadás objektív lehetetlenségét jelenti. Az autonómiával kapcsolatos ellenérvek döntően abból fakadnak, hogy azt első lépésnek tekintik az államtól való elszakadás útján,¹⁸⁸ de mind a fentebb jelezett, a magyar törvényhozásban kifejtett román képviselők álláspontjai, mind pedig Románia különleges nemzetiségi viszonyai ezen érveket alapvetően és tényszerűen cáfolják.

¹⁸¹ A Hivatalos Lap 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923.

¹⁸² A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1938.

¹⁸³ NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1944, 25–207.

¹⁸⁴ BAUBÖCK: *i. m.*, 140.

¹⁸⁵ PONGRÁCZ Kálmán: *A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben*, Magyar Kisebbség, 1938. XVII/5. 125–127.

¹⁸⁶ BAUBÖCK: *i. m.*, 142–143.

¹⁸⁷ BAUBÖCK: *i. m.*, 139.

¹⁸⁸ BAUBÖCK *i. m.* 161.

A modellek lényegét el kell magyaráznunk tehát, és annak lépéseit a korábbi román álláspontokkal felvértezve kell a román közvélemény elé tárni, szembenézve a magyar jogalkotás mulasztásaival, de megismételve a királyi Románia Parlamentjében következetesen képviselt érvrendszert. Ekként lehet rámutatni az államnyelv kérdése elsajátításának idegen nyelvként való oktatásának értelmére, az oktatási kérdésekben rejlő megértés lehetőségeire, a középiskolai és felsőoktatás igényének évszázados legitim követelésére, a valós arányos képviselet és nyelvhasználat jogára, a kisebbségi törvény megalkotásának szükségességére kezdő lépésként.

Felhasznált irodalom

1. ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020.
2. ALBRECHT Ferencz: *Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény)*, Magyar Kisebbség, 1927. VI/20.
3. ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2013.
4. *Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok*, Magyar Kisebbség, 1925. IV/1.
5. BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
6. BAUBÖCK Rainer: *Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek*, Pro Minoritate, 2002/nyár
7. BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*, Emich Gusztáv bizománya, Pest, 1846.
8. BERÉNYI Mária: *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*, Fundația Publică “Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria” Autogovernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale, Gyula, 2002.
9. *Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.)* = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
10. BETHLENDI András, SZEREDAI Norbert: *Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918 előtt*. Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies, 7, 2018/2.
11. BOIA Lucian: *Miért más Románia?* Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2013.
12. BOLOVAN Ioan: *Epoca liberală = Istoria Transilvaniei Vol. III.*, szerk. POP Ioan-Aurel, NÄGLER, Thomas, MAGYARI András, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca – Deva, 2016.
13. CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.
14. CARTLEDGE, Bryan: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Rubicon–Ház Kft., Budapest, 2016.
15. CHERESTEȘIU Victor: *Az 1848-as forradalom = Erdély története II.*, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, Bukarest, 1964.
16. CSEKEY István: *A magyar nemzetfogalom (Folytatás)*, Magyar Kisebbség, 1938. XVII/16.
17. CSIZMADIA Andor: *A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején = Magyar állam- és jogtörténet*, szerk. CSIZMADIA Andor, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1998.

18. CSORBA László: *A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867–1890) = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019.
19. DELEANU Ion: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*, Editura Servo-Sat, Arad, 2003.
20. DISSESCU G. Constantin: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1915.
21. DJUVARA Neagu: *Lehet-e igaz a történetírás?* Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2017.
22. DOBSZAY Tamás, FÓNAGY Zoltán: *Magyarország társadalma a 19. század második felében = Magyarország története a 19. században*. szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019.
23. DÖRNER E. Anton: *Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541) = Istoria Transilvaniei Vol. I.*, szerk. POP Ioan-Aurel, NÄGLER Thomas, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca – Deva, 2016.
24. EGYED Ákos: *Erdély 1848-1849*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.
25. EGYED Ákos: *Forradalom Székelyföldön = Székelyföld története II. kötet*, szerk. EGYED Ákos, HERMANN Gusztáv Mihály, OBORNI Teréz, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, 2016.
26. EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., Budapest, 1903.
27. EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első kötet*, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest, 1902.
28. EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik kötet*, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest, 1902.
29. ERDŐDY Gábor: *A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában*, Jogtörténeti Szemle, 2018/1–2.
30. FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Arcképek és programok*, Magyar Helikon, Budapest, 1975.
31. FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*, Szent István Társulat, Budapest, 2011.
32. FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014.
33. GAFTOESCU I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*, Imprime-riile „Curentul” S.A., București, 1939.
34. GERGELY András: *A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849) = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019.
35. GOLDIȘ Vasile: *A románok és a magyar nemzeti állam kérdései = Magyar az üzött magyarságban*, szerk. POMOGÁTS Béla, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2012.
36. GYÓRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011.
37. HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*, Helikon Kiadó, Budapest, 2017.
38. Hegedűs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
39. Hegedűs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.

40. HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században = Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2010.
41. HERMANN Róbert: *Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újrászabályozására 1848–1867*, Rubicon, 2018/2.
42. HERMANN Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867 = Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*, szerk. HERMANN Róbert, LIGETI Dávid, Országház Könyviadó, Budapest, 2018.
43. HERMANN Róbert: *Forradalom és szabadságharc (1848–1849) = Millenniumi Magyar Történet*, szerk. TÓTH István György, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
44. HÓMAN Bálint: *Történelmi átértékelés = Hóman Bálint – A történelem útja*, szerk. BUZA János, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
45. IONESCU Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019.
46. JAKABFFY Elemér: *A kisebbségi szerződések története*, Magyar Kisebbség, 1922. I/8.
47. JAKABFFY Elemér: *A román példa*, Magyar Kisebbség, 1922. I/1.
48. JANCÓS Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Attraktor Kft., Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.
49. JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. kötet.*, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, Budapest, 1899.
50. JÁSZI Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
51. JUNGER József: *Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek*, Magyar Kisebbség, 1933. XII/5.
52. KÁROLYI Dénes: *Székely vértanúk 1854*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2001.
53. KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2008.
54. KISTELEKI Károly: *Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018.
55. KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
56. KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
57. LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
58. LUKACS John: *Budapest, 1900*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014.
59. LUKACS John: *A XX. század és az újkor vége*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006.
60. MAKKAI László: *A rendi társadalom kialakulása (1172–1526) = Erdély rövid története*, szerk. KÓPECSI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
61. MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2018.
62. MEZEY Barna: *Feudális állammodellek Magyarországon = Magyar alkotmánytörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
63. MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944.
64. MIKÓ Imre: *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben = Változatok egy témára*, MIKÓ Imre, Kriterion, Bukarest, 1981.
65. MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román–magyar közös múltban*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2004.
66. MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*, Ráth Mór, Pest, 1858.

67. MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*, Attraktor, Máriabesnyő, 2011.
68. MUREȘAN Camil: *Erdély 1867–1900 között = Erdély története II.*, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, Bukarest, 1964.
69. NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest, 1907.
70. NAGY József: *Magyar–román békekötés*, Magyar Kisebbség, 1926. V/12.
71. NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1944.
72. NIEDERHAUSER Emil: *1848 = A Habsburgok*, szerk. GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil: Pannonica Kiadó, Budapest, 1998.
73. NIEDERHAUSER Emil: *A nemzetek ébredése a Duna-tájon = Egy ezredév*, szerk. HANÁK Péter, Gondolat, Budapest, 1986.
74. PĂCURARIU Francisc: *România și maghiarii de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, București, 1988.
75. PAJKOSSY Gábor: *A reformkor = Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris Kiadó, Budapest, 2019.
76. PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.
77. PONGRÁCZ Kálmán: *A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben*, Magyar Kisebbség, 1938. XVII/5.
78. PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*, Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2014.
79. PRICE Roger: *Franciaország története*, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., Budapest, 2001.
80. RÁKOSI Viktor: *Harmincmillió magyar, és mienk Európa kelete! = A XX. század magyar beszédei*, szerk. VAJDA Barnabás, Agave Könyvek, Budapest, 2007.
81. *Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011*. Institutul Național de Statistică, București, 2014.
82. ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*, Helikon Kiadó, Budapest, 2020.
83. ROMSICS Ignác: *Bethlen István*, Helikon Kiadó, Budapest, 2019.
84. ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
85. ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*, Helikon Kiadó, Budapest, 2019.
86. ROUSSEAU Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2001.
87. RUSU Gabriel-Virgil: *De la ideea de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial) = Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*, szerk. PUȘCAȘ Vasile, SAVA N. Ionel, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020.
88. RUSZOLY József: *Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés*, Jogtörténeti Szemle, 2007/1. 58.
89. *Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.)* = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
90. *Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához*, Magyar Kisebbség, 1923. II/11.

91. Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselőlet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
92. SÁRI János: *A hatalommegosztás és a társadalom-többségi elv = Alkotmánytan I.*, szerk. KUKORELLI István, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
93. SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868.* TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2004.
94. SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1.*, Századvég Kiadó, Budapest, 2009.
95. SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2.*, Századvég Kiadó, Budapest, 2010.
96. SCHLETT István: *Eötvös József*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
97. SHAW Malcolm N.: *Nemzetközi jog*, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2008.
98. *Supplex Libellus Valachorum = Supplex Libellus Valachorum*, szerk. KÖLLŐ Károly Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.
99. SZABADFALVI József: *A nemzet. = Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*, szerk. BÓDIG Mátyás, GYÖRFI Tamás, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
100. SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*, Schmid Ferencz és Busch, Pozsony, 1848.
101. SZABÓ István: *A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai = Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*, szerk. KOLTAY András, DARÁK Péter, Pázmány Press, Budapest, 2017.
102. SZARKA László: *Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről = Impériumváltás Erdélyben*, szerk. KOVÁCS KISS Gyöngy, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020.
103. SZÁSZ Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918) = Erdély rövid története*, szerk. KÖPECZI Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
104. SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*, Cserépfalvi Kiadás, Budapest, 1941.
105. SZENCZEI László: *Magyar–román kérdés*, Officina, Budapest, 1946.
106. TAYLOR Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809–1918*, Scolar Kiadó, Budapest, 2011.
107. TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1903.
108. TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, Pest, 1861.
109. TRÓCSÁNYI László: *Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok = Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2010.
110. VERESS Emőd: *Erdély mint jogtörténeti tér = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018.
111. VERESS Emőd: *Kilenc évtized – Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = Ad salutem civium inventas esse leges – Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2019.
112. WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*, Wigand Ottónál, Lipcse, 1843.

113. *Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.)* = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
114. XENOPOL, A. D.: *Românii și ungurii = A.D. Xenopol României și ungurii*, szerk. SCHIFIRNEȚ Constantin, Editura Albatros, București, 1999.

